

บทที่ 7

สรุปผลการวิจัย อภิปราย และข้อเสนอแนะ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อประเมินประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแพร่ธรรมะ หลักสูตรการพัฒนาจิตใจให้เกิดปัญญาและสันติสุข โดยศึกษาในลักษณะการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณควบคู่กัน การเก็บรวบรวมข้อมูลของการวิจัยนี้ได้มาจากแหล่งข้อมูลหลายๆแหล่ง โดยนำมาเชื่อมโยงเพื่อสร้างคำถามและหาคำตอบในประเด็นต่างๆ ที่ต้องการจะศึกษามีทั้งแหล่งข้อมูลจากสื่อและเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมโดยผู้วิจัยได้สมัครเข้าฝึกอบรมในหลักสูตรตลอด 8 วัน 7 คืน แบ่งเป็น 2 ช่วงเวลาคือ ระหว่างวันที่ 18-25 มีนาคม พ.ศ.2540 ทำการเก็บข้อมูลล่วงหน้าก่อนการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมทั้งระบบการวิจัย เพื่อนำข้อมูลและความรู้ที่ได้มาประมวลและใช้เป็นแนวทางในการตั้งคำถามสัมภาษณ์เจาะลึกคุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย และจัดทำแบบสอบถามเพื่อรวบรวมข้อมูลจากวิทยากรและผู้เข้าอบรม ต่อมาได้สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมระหว่างวันที่ 16-23 ธันวาคม พ.ศ. 2540 และได้แจกแบบสอบถามสำรวจข้อมูลจากวิทยากรและผู้เข้าอบรมในระหว่างนี้

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

ส่วนที่ 1 แนวทางการสร้างประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแพร่ธรรมะหลักสูตรการพัฒนาจิตใจให้เกิดปัญญาและสันติสุข

คุณแม่ดร.สิริ กรินชัย เป็นผู้เริ่มจัดสร้างและพัฒนารูปแบบการอบรมในหลักสูตรอันมีที่มาจากหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานด้วยการเจริญสติปัญญานี่ ตามแนวทางแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านเป็นธรรมาจารย์ผู้เผยแพร่ธรรมะในพระพุทธศาสนาเป็นเวลาเกือบ 50 ปี โดยเริ่มปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานครั้งแรกในชีวิตเมื่อ พ.ศ. 2492 ขณะนั้นอายุ 32 ปี สมรสแล้วและมีบุตรธิดารวม 4 คน หลังจากผ่านการอบรมธรรมปฏิบัติในครั้งแรกก็มีผู้สังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงในตัวท่าน โดยเฉพาะผิวพรรณที่ผ่องใสและอิมเอบมากขึ้น จึงทำให้มีผู้สนใจขอศึกษา

บ้าง ท่านจึงแนะแนวทางปฏิบัติจนบุคคลเหล่านั้นสามารถปฏิบัติได้ผลดีเช่นเดียวกัน นับแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมาก็มีผู้มาขอฝึกกับท่านที่บ้านตลอด 7 วัน จนครบหลักสูตร และได้แผ่ขยายการสอนธรรมะจากภายในบ้านพักของท่านมายังบ้านพักของผู้ที่เคยเข้าอบรม ตามวัด ตามสถานปฏิบัติธรรม สถานศึกษา หน่วยงานภาครัฐและเอกชนทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ และยังขยายเครือข่ายการสอน โดยท่านได้เดินทางไปสอนธรรมปฏิบัติยังประเทศสหรัฐอเมริกาอีกด้วย

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากพื้นฐานครอบครัวของคุณแม่ ดร.ศิริ กรินชัย พบว่า ท่านเกิดในตระกูลหบดี (พจนสิทธิ) ซึ่งมีความใส่ใจในการทำบุญสร้างกุศลและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ตั้งแต่วัยเยาว์ได้รับการอบรมสั่งสอนจากบิดาของท่านว่า “สร้างโบสถ์ 7 หลัง ยังสู้การเข้าวิปัสสนา 7 คืนไม่ได้” ประกอบกับมีความคิดว่า “เราไม่ได้ร่ำรวยเหมือนคุณพ่อ ซึ่งมักจะทำบุญด้วยการสร้างโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ จึงคิดว่ามาเข้าวิปัสสนาคิดว่า” จากแรงจูงใจดังกล่าวข้างต้น จึงทำให้ท่านตัดสินใจเข้าฝึกธรรมปฏิบัติในที่สุด (ศิริ กรินชัย, สัมภาษณ์, 6 กันยายน 2540)

คุณแม่ดร.ศิริ กรินชัยได้ศึกษาธรรมปฏิบัติจากธรรมาจารย์ทั้งสี่คือ คุณยายชีพัฒนา คณ-ประคิษฐ์ คุณแม่ชีแดง พจนสิทธิ(มีศักดิ์เป็นแม่น้า) พระธรรมธีรราชฆานูณี (โชคก ญาณสิทธิเถร) พระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ รูปแรกของประเทศไทยและมหาเปรียญธรรม 9 ประโยค อดีต รองเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และพระครูภาวนาวิสิฐ เจ้าอาวาสวัดแสงธรรมเวฬุาราม (วัดสมเด็จแดนสงบ) จังหวัดนครราชสีมา ตามลำดับ โดยเฉพาะพระธรรมธีรราชฆานูณี (โชคก ญาณสิทธิเถร)นับเป็นพระอาจารย์ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการให้คำปรึกษาเพื่อปรับประยุกต์การสอนธรรมะในหลักสูตร จนมีแบบแผนการปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักในพระพุทธศาสนา และใกล้เคียงกับรูปแบบการสอนในปัจจุบัน

บทบาทในการเผยแผ่ธรรมะในพระพุทธศาสนาของคุณแม่ ดร.ศิริ กรินชัย สอดคล้องกับคำกล่าวของสมร ภูมิณรงค์ และบุญมี จุลคีรี (2536 : 34) ว่า จากการปรับบทบาทของสถาบันศาสนาให้เข้ากับพลวัตทางสังคม รูปแบบการเผยแผ่ศาสนาจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงภายในวัดซึ่งทำการเผยแผ่โดยภิกษุสงฆ์เท่านั้น หากแต่สตรีซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของประชากรในสังคมได้เข้าร่วมแสดงบทบาทดังกล่าวด้วย การพิจารณาบทบาทของสตรีในศาสนาพุทธนี้พิจารณาในฐานะที่เป็น “นักปฏิบัติศาสนาในชีวิตประจำวัน” โดยเปรียบเทียบแล้วสตรีใช้เวลาในการปฏิบัติกิจทางศาสนาในชีวิตประจำวันมากกว่าชาย แต่โอกาสที่จะบวชเรียนศึกษาธรรมโดยท่องแท้เช่นชายไม่มี และใน

ฐานะที่เป็นผู้ปฏิบัติศาสนาในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่การถือศีลอุโบสถ การถือบวชเป็นชีพหามณ์และการบวชเป็นแม่ชี ได้มีสตรีบางคนประสบความสำเร็จจนสามารถเป็นผู้นำในการฝึกปฏิบัติทางศาสนาให้แก่ประชาชนทั่วไป ดังนั้นคุณแม่ คร.สิริ กรินชัย จึงเป็นสตรีอีกผู้หนึ่งซึ่งประสบความสำเร็จจนสามารถเป็นผู้นำในการฝึกปฏิบัติทางศาสนา โดยเป็นผู้ริเริ่มจัดสร้างหลักสูตรการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข เผยแผ่ธรรมปฏิบัติให้แก่ประชาชนทั่วไป และภิกษุสามเณรจากทั่วทุกสารทิศทั้งในและต่างประเทศ อย่างไรก็ตามโดยมากพุทธศาสนิกชนมักจะเคยชินกับบทบาทการเผยแผ่ธรรมะของภิกษุสงฆ์มากกว่าการเผยแผ่ธรรมะโดยฆราวาส คุณแม่คร.สิริ กรินชัย ซึ่งเป็นสตรีฆราวาสที่ทำหน้าที่ดังกล่าวนี้ให้ความเห็นว่า “งามอยู่ที่ผี คืออยู่ที่ละ พระอยู่ที่ใจ” ถ้าใจของเราเป็นพระแล้วทำอะไรก็ไม่ผิด การที่อยากช่วยให้คนเป็นคนดีไม่ว่าผู้หญิงหรือผู้ชายก็ทำได้ ท่านเจ้าคุณอาจารย์พระธรรมธีรราชมหาวิทยาลัย (โชค ญาณสิทธิเถร) ยกย่องแม่มาก “คุณสิริเองงานของพระไปทำ ทำได้ผลได้ประโยชน์มาก” ท่านเคยเทียบเคียงว่าเหมือนภิกษุณีในสมัยพุทธกาลก็ทำแบบนี้” (สิริ กรินชัย, สัมภาษณ์, 6 กันยายน 2540)

ตลอดระยะเวลาการเผยแผ่ธรรมะเกือบ 50 ปี ของคุณแม่คร.สิริ กรินชัย เป็นไปด้วยความราบรื่น ทุกที่ที่เปิดสอนการปฏิบัติวิปัสสนาจะต้อนรับท่านด้วยดี มิใช่เพียงแต่ผู้ปฏิบัติที่เป็นฆราวาสเกิดการยอมรับในการสอนธรรมะของท่านเท่านั้น แม้แต่ภิกษุยังกล่าวยอมรับในการสอนของท่าน ดังกรณีตัวอย่างของพระครูโสภิต มงคลการ เจ้าอาวาสวัดคันสน พระนักเทศน์และเดินธุดงค์มา 21 ปี และเป็นพระอาจารย์ของเจ้าอาวาสวัดผาณิตาราม กล่าวกับ คุณแม่คร.สิริ กรินชัยว่า “ผมปฏิบัติเดินธุดงค์มา 21 ปี ผมได้ธรรมะในบ้านผู้หญิง เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าบอกไม่มีหญิงไม่มีชาย ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ถ้าผมไม่ติดกับคำเหลืองตามพระวินัยแล้ว ผมก็จะกราบทำโยมแม่(สิริ)แล้ว ถ้าว่าหมามันสอนให้ผมปฏิบัติธรรมะได้ ผมก็จะกราบมัน อย่างว่าแต่โยมแม่เป็นผู้หญิงเลย” (สิริ กรินชัย, สัมภาษณ์, 6 กันยายน 2540)

นับตั้งแต่เริ่มบทบาทในการเผยแผ่ธรรมะตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันคุณแม่คร.สิริ กรินชัยพยายามพัฒนาเทคนิคการสอนหรือถ่ายทอดธรรมะเพื่อให้เกิดความเหมาะสมสอดคล้องกับกาลสมัยและการฝึกคนจำนวนมากขึ้น ๆ ตามลำดับ ทั้งนี้ก่อนที่จะปรับเปลี่ยนรูปแบบหรือเนื้อหาการสอนใด ๆ ก็ตามคุณแม่คร.สิริ จะมาปรึกษากับท่านเจ้าคุณอาจารย์พระธรรมธีรราชมหาวิทยาลัย (โชค ญาณสิทธิเถร) ก่อน จนท่านเห็นว่าดี เหมาะแล้ว ควรแล้ว จึงจะสอนตามแนวทางใหม่ที่ประยุกต์ขึ้น (สิริ กรินชัย, สัมภาษณ์, 6 กันยายน 2540) ดังต่อไปนี้

1) การเพิ่มทำเนียบกิจกรรมระยะที่ 7 ซึ่งเหมือนกับการเดินกิจกรรมระยะที่ 6 ตามบัญญัติของพระพุทธองค์ แต่ในการเดินกิจกรรมระยะที่ 7 จะเพิ่มการกำหนด “คิดหนอ” หรือ “ไม่คิดหนอ” แทรกตามความเป็นจริงของจิตผู้เข้าอบรม

2) การออกเสียงพร้อมกันในขณะเดินกิจกรรม เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของอิริยาบถปัจจุบันในขณะเดินกิจกรรม

3) การกำหนดอิริยาบถให้ละเอียดขึ้น เป็นการฝึกสติให้ว่องไวต่อการรับรู้อิริยาบถของตนให้มากขึ้น

4) การสวดมนต์ให้พรผู้บริจาค/ผู้อุปถัมภ์ และผู้บริการ ซึ่งคอยอำนวยความสะดวกในการจัดอบรม อันเป็นการให้พรตามแบบของภิกษุสงฆ์

5) การประเมินผลผู้เข้าอบรม เพื่อสำรวจความก้าวหน้าหรือผลลัพธ์ที่ผู้เข้าอบรมได้รับจากการปฏิบัติธรรมในหลักสูตร โดยสำรวจจากการให้ผู้เข้าอบรมตอบในแบบประเมินผลและการออกมากล่าวแสดงความรู้สึกหน้าชั้นให้วิทยากรและผู้เข้าอบรมทุกคนได้ยินโดยทั่วกัน จากการประเมินผลผู้เข้าอบรมดังกล่าวข้างต้น นับได้ว่าคุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย เป็นผู้ส่งสาร (Sender) ที่ดำเนินถึงผู้รับสาร (Receiver) และถือผู้รับสารเป็นศูนย์กลางในการ โน้มน้าวใจเนื่องจากการวิเคราะห์ผู้รับสารว่าเขาคือใคร เป็นอย่างไร มีประสบการณ์ การรับรู้ ค่านิยม ความเชื่อ ทศนคติและระบบสังคม วัฒนธรรมเป็นอย่างไร การพิจารณาถึงปัจจัยดังกล่าวข้างต้นนี้จะช่วยให้ผู้ส่งสารสามารถโน้มน้าวใจผู้รับสารให้คล้อยตามเป้าหมายได้ดียิ่งขึ้น (กรณีการ์ อัสวครเดชา, 2531)

นอกจากนี้คุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย (สัมภาษณ์, 6 กันยายน 2540) ยังได้กำหนดวัตถุประสงค์ของหลักสูตรการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข คือ

1) เพื่อพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข ทำให้เกิดความอยู่เย็นเป็นสุขในหน้าที่และสังคม ช่วยตนเองได้ สามารถแก้ปัญหาโลก ปัญหาธรรมได้

2) เพื่อเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้เข้าอบรมให้เป็นไปในทางที่ดีขึ้น ภายใน 8 วัน 7 คืน เป็นการเรียกธาตุรู้ในตัวเราให้เกิดขึ้น รู้เอง เห็นเอง

วัตถุประสงค์ที่ระบุไว้อย่างเด่นชัดจะช่วยให้การสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจสัจธรรมเป้าหมายเพราะทำให้การสื่อสารนั้นมีความเป็นเอกภาพ มีการเน้นย้ำ การกระตุ้นเตือน การซ้ำได้อย่างต่อเนื่อง ทำให้ผู้ส่งสารสามารถเลือกใช้สารและช่องทางในการสื่อสารได้อย่างถูกต้อง สามารถติดตามผลการดำเนินงานโดยมีการประเมินผลเป็นระยะตามความต้องการ รวมทั้งพิจารณาถึงปฏิกริยาย้อนกลับ (Feed Back) แล้วนำมาปรับปรุงการสื่อสารครั้งใหม่ต่อไป นอกจากนี้ยังเป็นแนวทางและเป้าหมายในการดำเนินงานถือเป็นสิ่งจูงใจสำหรับผู้ทำการสื่อสาร ตลอดจนทำให้ผู้รับสาร

สามารถรับรู้ วิเคราะห์และประเมินสารเพื่อการโน้มน้าวใจได้อย่างถูกต้อง (กรณีการ อิศวกรเดชา , 2531)

คุณแม่ดร.ศิริ กรินชัย ทำหน้าที่ธรรมจารย์ผู้ส่งสารในการเผยแพร่ธรรมะหลักสูตรการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุขมาตั้งแต่ยุคแรกเริ่มของการอบรมจนถึงปัจจุบันนับเป็นเวลาเกือบ 50 ปี โดยเดินทางไปเผยแพร่ธรรมะยังทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทยและในบางมลรัฐของประเทศสหรัฐอเมริกา นอกจากนี้ยังได้คัดเลือกศิษย์ซึ่งเคยเข้าอบรมธรรมปฏิบัติกับท่านจนได้ผลดี และมีความรู้ความชำนาญในการเผยแพร่ธรรมะมาช่วยเป็นวิทยากรทำการอบรม ปัจจุบันมีจำนวนประมาณกว่า 100 คน กระจายการสอนไปตามสถานที่ต่าง ๆ ที่มีการอบรมในหลักสูตร อย่างไรก็ตามการอบรมครั้งหนึ่ง ๆ ต้องมีวิทยากรอยู่ประจำในสถานที่จัดอบรมตลอด 8 วัน 7 คืนอย่างน้อย 5-6 คน และในจำนวนนี้จะมีหัวหน้าวิทยากรรวมอยู่ด้วย

คุณแม่ดร.ศิริ กรินชัย จะช่วยฝึกและให้คำแนะนำหรือติชมการสอนธรรมะของวิทยากรแต่ละคนตามแต่จะเห็นสมควร และมักจะส่งเสริมให้วิทยากรศึกษาพระอภิธรรมเพิ่มเติม โดยเฉพาะธรรมะในหมวดต่อไปนี้คือ มหาสติปัฏฐาน 4 อันมีหลักของวิปัสสนาภูมิ 6 ชั้น 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 ปฏิจจสมุปบาท 12 อริยสัจ 4 เวทนาภูมิ 6 ซึ่งทั้งหมดจะย่อลงมาเหลือกายกับใจ

นอกจากนี้คุณแม่ดร.ศิริ กรินชัย ยังได้กล่าวถึงการเผยแพร่ธรรมะของวิทยากรว่า ยังคงรักษารูปแบบการอบรมตามแบบของท่านได้เป็นอย่างดี จนท่านกล่าวว่า “ถึงแม่ตาย แม่ก็ไม่ห่วงแล้ว เพราะงานของแม่ไม่สูญ มีแต่เจริญขึ้น เพราะมีวิทยากรเป็นตัวแทนออกไปทำงานได้ผล” (ศิริ กรินชัย, สัมภาษณ์, 6 กันยายน 2540)

อนึ่งเนื้อหาสาระหรือธรรมะที่ใช้ในการอบรม สื่อที่ใช้ประกอบการอบรม และผู้เข้ารับการอบรมในรุ่นก่อนๆ ตั้งแต่ยุคแรกเริ่มทำการเผยแพร่ธรรมะของคุณแม่ ดร.ศิริ กรินชัย จนถึงรุ่นหลังๆ ซึ่งท่านได้มาสอนด้วยตนเอง ผู้วิจัยจะสรุปและอภิปรายผลโดยการเปรียบเทียบกับการสื่อสารในการเผยแพร่ธรรมะหลักสูตรการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข ระหว่างวันที่ 16-23 ธันวาคม พ.ศ. 2540 ตามลำดับต่อไป

ส่วนที่ 2 ปฏิบัติการในการสร้างประสิทธิผลการสื่อสารในการเผยแพร่ธรรมะหลักสูตร
การพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข

จากการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ระหว่างวันที่ 16-23 ธันวาคม พ.ศ. 2540 ณ ศูนย์
วิปัสสนากรรมฐานยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ฯ พบว่า คุณแม่คร.สิริ กรินชัย กำลังป่วยจน
ไม่มีเสียงจะพูดมานานแรมเดือนและเพิ่งจะมีเสียงพูดได้ไม่กี่วันมานี้ แพทย์ได้แนะนำให้พักรักษา
ตัวอยู่ที่บ้าน ท่านจึงไม่สามารถมาสอนธรรมปฏิบัติได้ด้วยตนเอง แต่ท่านแก้ปัญหาโดยการ
โทรศัพท์เข้ามาพูดคุยให้โอวาทและกล่าวเปิดการอบรมทางสื่อนี้ โดยมีไมโครโฟนขยายเสียงมาจ่อ
ที่โทรศัพท์เปิดเสียงพร้อมฉายภาพท่านประกอบเพื่อให้คนที่ยังไม่เคยรู้จักหรือไม่เคยพบหน้าได้เห็น
จากประเด็นดังกล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่าคุณแม่คร.สิริ กรินชัย เป็นผู้ส่งสารที่มีความกระตือรือร้น
ในการทำหน้าที่ผู้ส่งสารเป็นอย่างมาก แม้ว่าแพทย์จะห้ามท่านให้เดินทางมาสอนที่ศูนย์วิปัสสนา
กรรมฐานฯ แต่ท่านก็สอนจากที่บ้านโดยพูดผ่านทางโทรศัพท์ นับว่าท่านได้แสดงออกถึง
คุณลักษณะที่น่าเชื่อถือซึ่งเป็นปัจจัยด้านพลวัตของผู้ส่งสาร (Dynamism Factor) อันประกอบด้วย
ความคล่องแคล่ว (แม้จะมีอายุ 81 ปีแล้วก็ตาม) ความกระตือรือร้นและความไม่เลื่อยชาตามแนวคิด
ทฤษฎีของ Berlo และคณะ (1966) นอกจากนี้ท่านยังมีปัจจัยที่สร้างความอบอุ่นใจ (Safity Factor)
จนเป็นที่ประจักษ์แก่ผู้พบเห็นคือ ใจดี เข้ากับคนอื่นได้ง่าย มีความเป็นเพื่อนไม่ขัดคอใคร สุภาพ ไม่
เห็นแก่ตัว ยุติธรรม รู้จักให้อภัย เอื้อเฟื้อ ร่าเริง มีศีลธรรม อุดม สงบเยือกเย็น และยังมีปัจจัยที่เป็น
คุณสมบัติของผู้ส่งสาร (Qualification Factor) คือมีประสบการณ์ในการเผยแพร่ธรรมมานานเกือบถึง
ศตวรรษ ได้รับการฝึกฝนการปฏิบัติธรรมจากธรรมาจารย์ผู้เชี่ยวชาญ จนท่านมีความชำนาญในการ
เผยแพร่ธรรมะ มีความสามารถและมีเขาวนปัญญาในการโต้ตอบ/สนทนาธรรม จนเป็นที่ยอมรับทั้ง
จากฆราวาสและภิกษุสงฆ์ ทั้งนี้จากคุณลักษณะของความน่าเชื่อถือดังกล่าวข้างต้น จึงทำให้หลักสูตร
การพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุขเกิด ประสิทธิภาพในการสื่อสาร โน้มน้ำใจมากยิ่งขึ้น

แม้ว่าคุณแม่คร.สิริ กรินชัย จะมาสอนธรรมปฏิบัติด้วยตนเองไม่ได้ แต่ท่านได้มอบ
หมายให้อาจารย์เรณู ทัศนรงค์ ทำหน้าที่หัวหน้าคณะวิทยากรดำเนินการอบรมตามหลักสูตร การ
อบรมครั้งนี้มีวิทยากรมาช่วยสอนธรรมปฏิบัติ ช่วยบรรยายธรรมะและช่วยสอบอารมณ์ รวม 32
ท่าน ในจำนวนนี้มีประมาณ 10 ท่าน พักอยู่ในสถานที่ทำการอบรมตลอดหลักสูตร 8 วัน 7 คืน นอก
นั้นได้ผลัดเปลี่ยนแวะเวียนกันมาช่วยอบรมตามกำหนดการการบรรยายธรรมของคนหรือกำหนด
การสอบอารมณ์ในหลักสูตร

วันแรกของการอบรมมีการปฐมนิเทศน์ผู้เข้าอบรมโดยการชี้แจงรายละเอียดของการปฏิบัติตนขณะเข้าอบรมในหลักสูตร ไม่ว่าจะเป็นการอธิบายระเบียบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน อานิสงส์ของการปฏิบัติธรรม การสมัครเข้าอบรมในครั้งต่อไป การใช้ห้องน้ำ ห้องนอน ห้องอาหาร ห้องปฏิบัติกรรมฐาน การบริการต่างๆ ไป ตลอดจนแจ้งกำหนดการการอบรมเพื่อให้ผู้เข้าอบรมได้ปฏิบัติโดยพร้อมเพรียงกัน เป็นต้น จากนั้นก็ทำพิธีเปิดการอบรมโดยคุณแม่ดร.สิริ กรินชัย กล่าวผ่านทางโทรศัพท์ เจ้าภาพมอบเครื่องสักการะแด่หัวหน้าวิทยากร ผู้เข้าอบรมสมาทานศีล และสมาทานพระกรรมฐาน อันเป็นการเริ่มต้นการฝึกอบรมตามขั้นตอนต่อไป

ตลอดระยะเวลา 8 วัน 7 คืน ของการเข้าอบรมในหลักสูตร คิดเป็นระยะเวลาการฝึกธรรมปฏิบัติตามกำหนดการกว่า 100 ชั่วโมง ผู้เข้าอบรมจะต้องเดินจงกรมและนั่งสมาธิเป็นเวลามากกว่า 60 ชั่วโมง ของเวลาที่ใช้ในการอบรมทั้งหมด ทั้งนี้วิทยากรได้สอนผู้เข้าอบรมให้เดินจงกรมเพิ่มขึ้นวันละ 1 ระยะเวลา (ท่า) รวมเป็น 7 ระยะเวลาที่คุณแม่ดร.สิริ กรินชัย ได้สอนไว้ หนึ่งขณะที่ผู้เข้าอบรมกำลังเดินจงกรมและนั่งสมาธิ วิทยากรจะเดินตรวจดูการปฏิบัติของผู้เข้าอบรม หากพบว่าใครปฏิบัติไม่ถูกต้องก็จะเข้าไปบอกและสอนจนบุคคลนั้นสามารถทำตามได้ในที่สุด

นอกจากนี้ผู้เข้าอบรมจะได้ฟังธรรมบรรยายประกอบการอบรมกว่า 23 ชั่วโมง โดยรับฟังจากเทปเสียงการเทศน์ของพระธรรมธีรราชฆานูณี (โชคก ญาณสิทธิเถร) ประมาณ 2 ชั่วโมง จากคุณแม่ดร.สิริ กรินชัย โดยรับชมผ่านสื่อเทปวีดิทัศน์ประมาณ 2 ชั่วโมงและฟังจากเทปเสียงประมาณ 2.15 ชั่วโมง นอกนั้นเป็นการบรรยายสดจากวิทยากรจำนวน 10 ท่าน ประมาณ 17 ชั่วโมง

อีกหนึ่งเนื้อหาการบรรยายธรรมมักจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการสอนให้ทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ กฏแห่งกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด ความกตัญญูรู้คุณต่อพ่อแม่และผู้มีพระคุณ หลักในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานและอานิสงส์ที่ผู้ปฏิบัติจะได้รับ ลำดับญาณและธรรมปิติ ธรรมะในโครงสร้างพระสัทธรรม นีวรณ 5 ชั้น 5 โภชณงค์ 7 อริยทรัพย์ และธรรมะของผู้ครองเรือน เป็นต้น

ธรรมะซึ่งบรรยายในหลักสูตรล้วนแล้วแต่เป็นธรรมะซึ่งเป็นวิธีปฏิบัติที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ตามหลักที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ซึ่งเรียกว่า“อริยมรรคมีองค์ 8” ได้แก่ เห็นชอบ ดำริชอบ เจริญชอบ การกระทำชอบ เลี้ยงชีพชอบ เพียรชอบ ระลึกชอบและตั้งมั่นชอบ ทั้ง

8 ประการนี้สรุปรวมอยู่ในหลักของไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา (นิตยา เชนะกุล, ผู้รวบรวม, 2540 : 29) เมื่อย่อธรรมะทั้ง 3 หมวดนี้ลงมาจะเหลือคำว่า “ความไม่ประมาท” และย่อคำให้สั้นลงไปอีกจะเหลือคำว่า “สติ” (อุคฺมสิลปี ศรีแสงนาม, บรรยายสด, 17 ธันวาคม 2540) ซึ่งเป็นคำที่คุณแม่ดร.ศิริ กรินชัย และวิทยากรได้ย้ำเน้นกับผู้เข้าอบรมเป็นอย่างมาก

นอกจากนี้ผู้ส่งสารยังได้บรรยายธรรมในหลักสูตรโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานปรัชญาของพระพุทธศาสนาในเรื่อง “กฎแห่งกรรม” ตามหลักที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ (อรรถธรรม ปีลันธน โอิวาท, 2536:3) คือ มนุษย์ในโลกย่อมเป็นไปตามกรรมที่ตนกระทำมาแล้วทั้งสิ้น หากใช้สติปัญญาหาเหตุผลพิจารณาดูให้อ่องแท้ก็จะตระหนักได้ว่า ความทุกข์ ความเสียใจ ความสบายใจ ความสุข หรือไม่สุขทั้งหลายเกิดขึ้นในจิตในตัวของเรานั้น และตัวเรานี้ก็ไม่มีแก่นสาร ไม่มีอำนาจใดจะบังคับสังขารให้หลุดพ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย และความทุกข์ไปได้ แม้จะดิ้นรนแก้ไขอย่างไรก็ไม่สามารถพ้นทุกข์ และหากแม้ผู้ใดจักขุมืดมัว แต่จิตเกิดสว่างเห็นชีวิตที่แท้ด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา ค่อยๆ ใช้สติปัญญาพิจารณา โขครายที่เคยรบกวนจิตใจตลอดเวลา ก็จะสิ้นสุดลงด้วยอำนาจจิตที่ปล่อยวางให้ว่าง เมื่อถึงคราวโขครายจะสิ้นสุดก็มีใช้ด้วยอำนาจศักดิ์สิทธิ์ใดๆ ไม่ใช่อำนาจไสยศาสตร์หรือดวงดาว หรือยศศักดิ์อำนาจทรัพย์สินเงินทองจะช่วยปิดเป่าให้คลายทุกข์ก็หาไม่ แท้จริงก็อยู่ในตัวเราเองคือปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อพิจารณาจนรู้จักที่มาแห่งทุกข์ ผู้นั้นก็เข้าถึงธรรมะได้

การสำรวจข้อมูลวิทยากรพบว่า วิทยากรส่วนมาก(2๐ ท่าน)ได้ใช้เทคนิค/วิธีการสอนธรรมะคล้ายคลึงกับเทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งทำให้ประชาชน/ผู้รับสารซึ่งมีสติปัญญาแตกต่างกันสามารถเข้าใจ และจดจำได้ง่ายที่สุด เนื้อหาหรือเรื่องที่พระองค์ทรงสอนจะมีหลักในการสอน (พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตฺโต) 2532) คือ

1) สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้วไปหาธรรมะที่รู้เห็นเข้าใจยาก หรือยังไม่รู้ ไม่เห็น ไม่เข้าใจ เช่น อริยสัจจ์ ทรงเริ่มสอนจากความทุกข์ ความเดือดร้อน ปัญหาชีวิตที่คนมองเห็นและประสบอยู่โดยธรรมดา รู้เห็นประจักษ์กันอยู่ทุกคนแล้ว ต่อจากนั้นจึงสาวหาเหตุที่ยากลึกซึ้งและหาทางแก้ไขต่อไป ในขณะที่วิทยากรส่วนมากจะสอนโดยการอ้างอิงจากสิ่งที่พบเห็นในชีวิตประจำวันซึ่งเป็นเรื่องเข้าใจได้ง่ายจากนั้นจึงโยงเข้าสู่ธรรมะ ซึ่งมีเนื้อหาที่เข้าใจยากยิ่งขึ้น มีระดับค่าเฉลี่ยมากที่สุด (4.63)

2) สอนธรรมชาติจากเนื้อหาเข้าไปสู่เนื้อหาซึ่งยากขึ้น/ลุ่มลึกขึ้นตามลำดับ วิทยากรส่วนมากสอนในลักษณะนี้มีระดับค่าเฉลี่ยมาก (4.21)

3) ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ฟังสอนด้วยของจริงให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเองอย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง เช่น วิทยากรสอนให้ผู้เข้าอบรมรู้จักวิธีการเดินจงกรม นั่งสมาธิ และการกำหนดอิริยาบถปัจจุบัน ฯลฯ เมื่อสอนเสร็จแล้วจะให้ผู้เข้าอบรมได้ทดลองปฏิบัติจริงมีระดับค่าเฉลี่ยมาก (4.42)

4) สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง คมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่วกวน ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่อง โดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับเนื้อหา จากการฟังธรรมบรรยายของวิทยากร (ดังรายละเอียดซึ่งนำเสนอในบทที่ 5 หัวข้อธรรมบรรยาย) พบว่า วิทยากรส่วนมากมีความสามารถในการบรรยายธรรมจนผู้เข้าอบรมยอมรับว่าจุดเด่นอันดับที่ 1 ของวิทยากรส่วนมากคือ มีความรู้แตกฉานในธรรม จุดเด่นอันดับที่ 2 คือ ชำนาญในการเผยแผ่ธรรมะ จุดเด่นอันดับที่ 3 คือ มีเขาวนปัญญาในการโต้ตอบ/สนทนาธรรม (รายละเอียดอยู่ในตารางที่ 6.14) ดังนั้นปัจจัยเหล่านี้จึงเป็นสิ่งยืนยันเพิ่มเติมว่าวิทยากรส่วนมากสอนได้ตรงตามหัวข้อธรรมะซึ่งคนได้รับมอบหมายให้มาสอน/บรรยาย

5) สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ วิทยากรส่วนมากได้ยึดหลักการนี้เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะการสอนให้ทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ กุณแห่งกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด ความกตัญญูรู้คุณพ่อแม่และผู้มีพระคุณ (พิจารณาจากบทที่ 5 หัวข้อธรรมบรรยาย)

6) สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก วิทยากรส่วนมากตอบว่าได้ใช้หลักการสอนนี้ในระดับค่าเฉลี่ยมาก (4.00)

7) สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์ต่อตัวเอง หลักการสอนในเรื่องนี้พิจารณาจากผู้เข้าอบรมในหลักสูตรซึ่งตอบในแบบสอบถามว่า เมื่อเสร็จสิ้นการอบรมจะนำหลักธรรมซึ่งได้จากการปฏิบัติในครั้งนี้ไปใช้ในชีวิตประจำวันเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตภายในครอบครัว มีระดับค่าเฉลี่ยมาก (4.33) สำหรับการนำไปใช้เพื่อทำงานในหน้าที่ที่รับผิดชอบ การติดต่อพบปะกับบุคคลรอบข้าง และการให้คำแนะนำกับผู้มาขอคำปรึกษา มีระดับค่าเฉลี่ยมากทั้งหมด (4.23, 4.17 และ 4.12 ตามลำดับ) ดังนั้นวิทยากรส่วนมากได้สอนตามหลักการนี้ด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ตามพระพุทธรองค์ยังมีกลวิธีและอุปมาประกอบการสอนธรรมะซึ่งวิทยากรส่วนมากในหลักสูตรการพัฒนาจิตใจเกิดปัญญาและสันติสุข ได้นำมาใช้ประกอบการสอน(พระเทพเวที (ประยูร ปรุคโต), 2532) คือ

1) การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแม่นย่ำ เห็นจริงและเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น พระพุทธรเจ้าทรงใช้อุทาหรณ์และนิทานประกอบการสอนมากมาย จะเห็นได้จากการใช้คัมภีร์ต่างๆ มีอุทาหรณ์และนิทานประกอบอยู่ทั่วไป เฉพาะคัมภีร์ชาดกอย่างเดียวก็มีนิทานชาดกถึง 547 เรื่อง วิทยากรส่วนมากได้ยกอุทาหรณ์และนิทานชาดกประกอบการสอน มีระดับค่าเฉลี่ยปานกลาง (3.47) อย่างไรก็ตามคุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย ได้กล่าวเกี่ยวกับกลวิธีการสอนธรรมะแบบนี้ว่า “เมื่อเขา (ผู้เข้าอบรม) เข้าใจในข้อความหรือความประสงค์ของเรา(ผู้สอน)หรือรู้เหตุรู้ผลของการกระทำในครั้งนั้น เขาก็จะเกิดศรัทธาและเราก็อีกตัวอย่างให้เป็นเครื่องรับรองผลโดยนำเรื่องราวจากประสบการณ์จริงๆ ของบุคคลคนนั้นมาแล้วเป็นตัวอย่างเหมือนเป็น“นิทานปัจจุบัน”ส่วน“นิทานอดีต”(นิทานชาดกในพระพุทธศาสนา) ก็นำมาเล่าด้วยเช่นกัน” (สิริ กรินชัย, สัมภาษณ์, 8 กันยายน 2540)

2) การเปรียบเทียบด้วยอุปมา ช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยากปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น วิทยากรส่วนมากได้ใช้กลวิธีการสอนในลักษณะนี้โดยการยกตัวอย่างจากชีวิตจริงในระดับค่าเฉลี่ยมาก (4.35) การสอนโดยการอุปมาน่าจะเป็นกลวิธีประกอบการสอนที่พระพุทธรองค์ทรงใช้มากที่สุดเมื่อเทียบกับวิธีอื่นๆ หากย้อนกลับไปพิจารณาเทคนิค/วิธีการสอนธรรมะของวิทยากรส่วนมากซึ่งใช้การอ้างอิงจากสิ่งที่พบเห็นในชีวิตประจำวันแล้วโยงเข้าสู่ธรรมะก็มีระดับค่าเฉลี่ยมากที่สุด(4.63) ดังนั้นผลการสำรวจนี้จึงสอดคล้องกับการสอนของพระพุทธรองค์ด้วยเช่นกัน

3) การใช้อุปกรณ์การสอน ในสมัยพุทธกาลย่อมไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่าง ๆ ที่จัดขึ้นโดยเฉพาะเหมือนปัจจุบัน หากใช้อุปกรณ์บ้างก็คงต้องอาศัยวัตถุสิ่งของที่มีในธรรมชาติหรือเครื่องใช้ต่างๆที่ผู้คนใช้กันอยู่ ในการวิจัยนี้วิทยากรส่วนมากใช้อุปกรณ์การสอนประกอบการบรรยายธรรมในระดับค่าเฉลี่ยปานกลาง(3.00) สื่อที่ใช้ในการเผยแผ่ธรรมะในหลักสูตรมีทั้งสื่อบุคคลอันได้แก่คุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย และวิทยากร สื่อเฉพาะกิจ เช่น เทปเสียง เทปวีดิทัศน์ การฉายแผ่นใส หนังสือ การฉายสไลด์มัลติวิชชั่น นอกจากนี้ทางศูนย์วิปัสสนากรรมฐานยุวพุทธิกสมาคมยังได้ผลิตสื่อ เช่น วารสารยุวพุทธสัมพันธ์ แผ่นพับกำหนดการการอบรมในหลักสูตรดังกล่าวนี้และหลักสูตรการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอื่นๆ ตลอดจนการส่งจดหมายข่าว การจัดกิจกรรมต่างๆไปยังสมาชิก(ผู้ที่เคยเข้าอบรม) อนึ่งสื่อมวลชนได้ให้ความสนใจติดต่อขอสัมภาษณ์คุณแม่

ดร.สิริ กรินชัย หรือวิทยากรเพื่อนำไปจัดพิมพ์หรือออกอากาศเผยแพร่ ทำให้สมาชิกและประชาชน ได้ทราบข่าวสารการอบรมผ่านทางสื่อได้กว้างขวางขึ้น อย่างไรก็ตามจากการสำรวจด้วยแบบสอบถามพบว่า ผู้เข้าอบรมร้อยละ 5.3 ได้แสดงความคิดเห็นว่าคุณวรากร ไรวา เป็นผู้ที่ใช้สื่อประกอบการสอนหลากหลายชนิดได้อย่างน่าสนใจยิ่ง ทำให้ผู้เข้าอบรมสามารถเข้าใจธรรมะที่บรรยายมากขึ้น

4) การทำเป็นตัวอย่างเป็นวิธีการสอนที่ดีที่สุดโดยไม่ต้องกล่าวสอนด้วยวาจาแต่เป็น ทำนองการสาธิตให้ดู ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงกระทำเป็นตัวอย่างด้วยการเป็นผู้ที่ดีและการมีพระจริยาวัตรอันดีงามที่เป็นอยู่โดยปกติ วิทยากรส่วนมากได้ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง/สาธิตวิธีทำ มีระดับค่าเฉลี่ยมาก (4.05) อย่างไรก็ตามคุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย ได้กล่าวถึงประเด็นดังกล่าวนี้ว่า “ตัวของเราต้องเป็นแบบอย่าง ต้องพูดจริง ทำจริง” (สิริ กรินชัย, สัมภาษณ์, 8 กันยายน 2540) นอกจากนี้เมื่อพิจารณาจากประวัติและเกียรติคุณของคุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย จะพบว่า ท่านได้อุทิศตนเพื่อบำเพ็ญประโยชน์ต่อสาธารณชนอย่างมากมาทั้งในทางโลกและในทางธรรมจนได้รับการประกาศเกียรติคุณจากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน (รายละเอียดประวัติอยู่ในภาคผนวก 3. ท้ายเล่ม) นับว่าคุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย ได้ปฏิบัติตนให้เป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้พบเห็นตลอดจนสานุศิษย์จนเป็นภาพลักษณ์ (Image) อันดีงามที่เป็นเอกลักษณ์ประจำตัวท่านในที่สุด นอกจากนี้ท่านยังได้บอกกล่าวแก่สานุศิษย์ซึ่งเป็นวิทยากรว่า “โดยเฉพาะเรื่องกิริยามารยาทการพูดจา แม่จะเน้นมากกว่าให้วิทยากรทำตนให้เป็นที่น่านับถือ ไม่ทำเสื่อมเสีย เราสอนเขาอย่างไรก็ต้องทำตัวให้ได้อย่างคำสอน” (สิริ กรินชัย, สัมภาษณ์, 8 กันยายน 2540) ในประเด็นดังกล่าวนี้พระพิศาลธรรมพาทิ (พระพยอม กัลยาโณ) (อ้างถึงในสมเกียรติ เรื่องอนันต์เลิศ, 2539:39) กล่าวสอดคล้องกันว่า นักเผยแผ่ธรรมะต้องมีความรู้โดยมีพื้นฐานมาจากการศึกษา บวชเรียนในเรื่องที่ถูกต้อง ไม่เบี่ยงเบนไปทางไสยศาสตร์ ต้องรู้ให้พอ รู้ให้มั่นใจ ประพฤติได้ในสิ่งที่รู้ วิธีการก็คือ การพูดให้เป็น ทำให้ดู อยู่เป็นสุขให้เห็น หรือทำงานให้เป็นตัวอย่าง ต้องมีบุคลิกดี มีความตั้งใจดี มีความเข้าใจในวิธีที่จะทำให้คนสนใจได้เป็นอย่างดี

5) การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ เป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาบวกกับปฏิภาณ วิทยากรส่วนมากในหลักสูตรใช้ภาษาในการสื่อความหมายได้ดี สามารถบรรยายธรรมได้อย่างแตกฉานนานนับชั่วโมง สื่อสารได้ทั้งภาษาร้อยแก้วและภาษาร้อยกรอง มีทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ (ภาษาอังกฤษและภาษาบาลี) อย่างไรก็ตามแม้จะมีวิทยากรส่วนมากบรรยายธรรมโดยมิได้ใช้อุปกรณ์การสอนใดๆ มาประกอบ แต่ผู้เข้าอบรมก็สามารถเกิดความซาบซึ้งในรสพระธรรมจากการบรรยายนั้นๆ ได้ นับว่าวิทยากรส่วนมากในหลักสูตรนี้เป็นผู้มีวาทศิลป์ซึ่งตรงกับคำกล่าวของคุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย ว่า “สำคัญมากตรงวาทศิลป์ซึ่ง

เป็นบุคลิกของแต่ละคน แม้แต่ชวนะ(เขาวนัปัญญา)ของใครก็เฉพาะคนนั้น ในการอธิบายให้เข้าใจก็ต้องเกิดในชวนะของผู้พูด แล้วแต่หลักการ วิธีการตีความของคณาจารย์ ซึ่งวิทยากรบางคนก็เก่งกว่าแม่ บางคนก็ไม่เท่าแม่ สำหรับแม่ แม่จะพูดธรรมคำให้เข้าใจ พูดให้ศรัทธาต่อการปฏิบัติ มีความเพียร ไม่ทอดถอย พูดถึงเหตุและผล ผลของการปฏิบัติโรกภัยไข้เจ็บหาย จากใจที่เคยโมโห โทโสก็เย็นลง เกิดสำนึกในสิ่งที่ดี จะเปลี่ยนพฤติกรรมของตัวเองด้วยใจสอนใจคือเกิดปัญญา 3 ชั้น นอกจากนี้ ผู้สอนยังต้องเป็นผู้ปฏิบัติธรรมและหมั่นศึกษาหาความรู้โดยการอ่านเรื่องของวิปัสสนาญาณต่างๆ วิปัสสนาภูมิ 6 ชั้น 5 อยคนะ 12 เป็นต้น จึงจะทำให้วาทีลปของคณาจารย์ นั้นมีน้ำหนักน่าเชื่อถือมากขึ้น” (สิริ กรินชัย, สัมภาษณ์, 8 กันยายน 2540)

6) อุบายเลือกคนและการปฏิบัติรายบุคคล การเลือกคนเป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่ธรรมะในพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า ในการสั่งสอนคนแต่ละถิ่นหรือแต่ละหมู่คณะก็มักทรงเริ่มต้นที่บุคคลผู้เป็นประมุข เช่น พระมหากษัตริย์หรือหัวหน้าของชนหมู่นั้น ๆ ทำให้การประกาศพระศาสนาได้ผลดี และรวดเร็วและเป็นการยืนยันพระปรีชาสามารถของพระองค์ด้วย จากการวิจัยครั้งนี้พบว่า ไม่มีการใช้อุบายเลือกคนและการปฏิบัติรายบุคคล เพราะทุกคนมีสิทธิ์เข้าอบรมโดยเท่าเทียมกัน อย่างไรก็ตามมีผู้เข้าอบรมบางคนเป็นเจ้าของกิจการหรือเป็นผู้บังคับบัญชาหรือเป็นครูอาจารย์เกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อการสอนธรรมะในหลักสูตรนี้มาก จนแสดงความจำนงขอบริจาคทรัพย์หรือร่วมเป็นเจ้าของอุปถัมภ์การอบรมและบางท่านได้สนับสนุนให้ลูกจ้างหรือผู้ใต้บังคับบัญชาหรือลูกศิษย์ของตนได้เข้าอบรมในหลักสูตรนี้โดยอำนวยความสะดวกให้ทุกอย่างและยังให้เข้าอบรมได้โดยไม่นับเป็นวันลางานหรือลาเรียนแต่อย่างใด นอกจากนี้เมื่อมีโอกาสก็จะแนะนำการอบรมในหลักสูตรนี้ให้แก่สมาชิกในครอบครัวของคนตลอดจนบุคคลรอบข้าง ดังกรณีตัวอย่างของผู้วิจัยซึ่งได้เข้าอบรมให้หลักสูตรนี้เป็นครั้งแรกระหว่างวันที่ 16-23 เมษายน พ.ศ. 2537 เนื่องจากผู้บริหารของบริษัทเงินทุนหลักทรัพย์ เกียรติพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) เกิดความสนใจและเลื่อมใสในการอบรมตามหลักสูตรการพัฒนาจิตใจให้เกิดปัญญาและสันติสุข จึงสนับสนุนให้ผู้วิจัยได้เข้าอบรมและเก็บข้อมูลการอบรมเพื่อจะได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการประชาสัมพันธ์เชิญชวนให้ผู้บริหารและพนักงานคนอื่นๆ ได้สมัครเข้าอบรมต่อไป อนึ่งหากมีผู้บริหารหรือพนักงานตัดสินใจเข้าอบรมทางบริษัทฯ จะไม่นับเป็นวันลางาน (8 วัน) ของบุคคลนั้น นอกจากนี้ทางบริษัทฯ ยังได้เตรียมงบประมาณจำนวนหนึ่ง เพื่อนำมาบริจาคในฐานะเจ้าภาพอุปถัมภ์การอบรมในหลักสูตรติดต่อกันมาทุกปีจนถึงปัจจุบัน ทุกวันนี้มีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ตลอดจนสถานศึกษาต่าง ๆ มีนโยบายสนับสนุนให้บุคลากรในหน่วยงาน/สถานศึกษาได้เข้าอบรมในหลักสูตรเช่นเดียวกับบริษัทฯ ดังกล่าวข้างต้น คือ บริษัท เอสแอนด์พี บริษัท เอ็ม เค สุกี้ กรมชลประทาน สถาบัน

พัฒนาข้าราชการฝ่ายตุลาการ ศูนย์การbinทหารบก สถานพินิจคดีเด็กและเยาวชนเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น วิทยาลัยพยาบาลศรีมหาสารคาม สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา และสถาบันราชภัฏประจำจังหวัดต่าง ๆ เช่น เชียงใหม่ เชียงราย บุรีรัมย์ นครสวรรค์ พิษณุโลก เป็นต้น อนึ่งเมื่อบุคคลดังกล่าวข้างต้นได้เข้าอบรมในหลักสูตรแล้ว กลับไปก็จะไปบอกเล่าและเชิญชวนให้ผู้อื่นเข้าปฏิบัติ จนผลการสำรวจจากแบบสอบถามก็ยืนยันว่าผู้เข้าอบรมรู้จักหลักสูตรนี้จากการบอกเล่าของผู้ที่เคยเข้าปฏิบัติคิดเป็นร้อยละ 77.9 ดังนั้นเจ้าของกิจการ/ผู้บังคับบัญชา/ครูอาจารย์ที่เกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อการอบรมในหลักสูตรคนหนึ่งๆ จะสามารถชักชวนและเปิดโอกาสให้ลูกจ้าง/ผู้ได้บังคับบัญชา/ลูกศิษย์ได้เข้าอบรมตามมามาก

7) การรู้จักจังหวะและโอกาส เมื่อยังไม่ถึงจังหวะไม่เป็นโอกาสก็จะต้องมีความอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือคิดค้นทำ แต่ก็ต้องตื่นตัวอยู่เสมอ เมื่อถึงจังหวะหรือเป็นโอกาสก็จะต้องมีความฉับไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ผู้เข้าอบรมในหลักสูตรการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุขจะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบอย่างเคร่งครัดโดยฝึกกรรมปฏิบัติตามตารางเวลาที่ระบุไว้ในกำหนดการการอบรม แม้ว่าผู้เข้าอบรมจะต้องฝึกเดินจงกรม นั่งสมาธิและกำหนดอิริยาบถปัจจุบันนานกว่า 10 ชั่วโมงในแต่ละวัน แต่วิทยากรก็จะแจ้งให้ผู้เข้าอบรมทราบว่าเมื่อถึงเวลาพักผ่อนในยามค่ำคืน (21.00 น.) ให้ทุกคนต่างเข้านอนอย่างมีสติอย่าลุกขึ้นมาปฏิบัติธรรมต่อจนหักโหมเกินไป รุ่งขึ้นวันใหม่ให้ตื่นนอนและมาปฏิบัติธรรมพร้อมกันตั้งแต่เวลา 04.00 น. จึงจะเป็นการปฏิบัติธรรมตามหลักของทางสายกลาง ไม่ตึงและไม่หย่อนจนเกินไป นอกจากนี้วิทยากรจะค่อย ๆ สอนเดินจงกรมตั้งแต่ระยะที่ 1-7 แก่ผู้เข้าอบรมโดยสอนวันละ 1 ระยะ ส่วนเนื้อหาการบรรยายธรรมก็จะนำเสนอจากเนื้อหาง่ายไปสู่เนื้อหาธรรมะซึ่งยากขึ้น/ลุ่มลึกขึ้นตามลำดับสภาวะธรรมที่จะเกิดกับผู้เข้าอบรมในแต่ละวันของการอบรม จึงนับเป็นการรู้จักใช้จังหวะและโอกาสในการสอนอย่างแบบยลประการหนึ่ง

8) ความยืดหยุ่นในการสอน ตามพุทธพจน์ระบุว่า“เราย่อมฝึกคนด้วยวิธีอ่อนละมุน ละไมบ้าง ด้วยวิธีรุนแรงบ้าง ด้วยวิธีทั้งอ่อนละมุนละไมและทั้งรุนแรงปนกันไปบ้าง” การอบรมในหลักสูตรนี้ถือว่ามี ความยืดหยุ่นในการสอน โดยเฉพาะผู้สูงอายุหรือผู้ที่เจ็บป่วยวิทยากรจะอนุโลมให้เดินจงกรมโดยใช้ไม้เท้าช่วยพยุงหรือเกาะตามขอบหน้าต่าง หากนั่งสมาธิที่พื้นไม่ได้ก็อนุโลมให้บุคคลเหล่านี้นั่งบนเก้าอี้ได้เช่นกัน ทว่าผู้เข้าอบรมซึ่งมีสุขภาพร่างกายแข็งแรงจะต้องฝึกกรรมปฏิบัติในหลักสูตรด้วยความอดทนและต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบอย่างเคร่งครัด แต่ก็มีผู้เข้าอบรมบางคนฝ่าฝืน เช่น คุยกันเองในหมู่ผู้เข้าอบรม แอบไปนอนพักผ่อนในขณะที่ต้องเข้าฝึกตามกำหนดการ เป็นต้น อย่างไรก็ตามวิทยากรจะเดินตรวจตามห้องพักหรือมุมพักผ่อน หากพบผู้เข้าอบรมที่ทำผิดกฎระเบียบก็จะห้ามปรามด้วยคำพูดที่สุภาพ พร้อมทั้งชี้แจงเพิ่มเติมเพื่อให้เข้าใจมากขึ้น

9) การลงโทษและให้รางวัล พระพุทธเจ้าจะทรงใช้การชมเชยยกย่องบ้างก็เป็นไปในรูปการยอมรับคุณความดีของผู้นั้น การอบรมในหลักสูตรนี้ก็เช่นเดียวกันวิทยากรส่วนมากได้กล่าวยกย่องชมเชย/ยอมรับในคุณความดีของผู้ปฏิบัติ ปฏิบัติชอบ มีระดับค่าเฉลี่ยมาก (4.00)

10) กลวิธีการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ย่อมต้องอาศัยปฏิภาณ คือ ความสามารถในการประยุกต์หลักวิธีการและกลวิธีต่างๆมาใช้ให้เหมาะสม โดยเฉพาะการตอบปัญหาผู้เข้าอบรมในการสอบอารมณ์ทั้งในและนอกกำหนดการการอบรม วิทยากรส่วนมากย่อมต้องใช้ความรู้ ไหวพริบปฏิภาณเป็นอย่างมากในการสรรหาคำตอบมาตอบจนผู้เข้าอบรมเกิดความกระจำงแจ้งสิ้นข้อสงสัย (ดูรายละเอียดการตอบคำถามของวิทยากรได้ในบทที่ 5 หัวข้อธรรมบรรยาย)

นอกจากนี้วิทยากรส่วนมากได้ใช้เทคนิค/วิธีการสอนธรรมแก่ผู้เข้าอบรมโดยแนะนำอย่างชัดเจนเกี่ยวกับพฤติกรรมที่แนะนำให้ทำ เช่น ต้องนำธรรมปฏิบัติที่ฝึกในหลักสูตรไปใช้ในชีวิตประจำวันและต้องกลับไปฝึกต่อที่บ้าน ฯลฯ มีระดับค่าเฉลี่ยในการสอนมาก (4.35) และก่อนจะจบการบรรยาย/สนทนาธรรมจะมีการสรุปประเด็นสำคัญ มีระดับค่าเฉลี่ยมาก(4.17) อย่างไรก็ตามวิทยากรส่วนมากจะสอนโดยปรับจุดยืนหรือความเชื่อของผู้เข้าอบรมให้มีจิตใจโน้มเข้าหาธรรม มีระดับค่าเฉลี่ยมาก (4.16) หากผู้เข้าอบรมยังไม่เข้าใจเนื้อหาธรรมะที่ได้อธิบายไปแล้วก็จะมีการเสนอสารซ้ำหรืออธิบายเพิ่มเติมในเรื่องเดิม เพื่อให้ผู้เข้าอบรมเกิดความเข้าใจมากขึ้นจนมีระดับค่าเฉลี่ยการสอนมาก (4.16) อย่างไรก็ตามจากการสำรวจด้วยแบบสอบถามยังพบว่า วิทยากรส่วนมาก (ร้อยละ 75) สอนธรรมะตามหลักสูตรการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุขในรุ่นก่อนหน้า และรุ่นนี้ไม่แตกต่างกัน และวิทยากรจำนวนถึงหนึ่งมีระดับความพอใจเทคนิค/วิธีการสอนธรรมะในครั้งนี้น่าพอใจรองลงมา(ร้อยละ 35) พอใจปานกลาง

วิทยากรได้อธิบายถึงการเรียงลำดับความสำคัญของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน สอดคล้องตรงกับคำตอบที่ได้จากการสัมภาษณ์เจ้าสิทธิคุณแม่ดร.ศิริ กรินชัยว่า การกำหนดอิริยาบถมีความสำคัญเป็นลำดับที่ 1 การเดินจงกรมมีความสำคัญเป็นลำดับที่ 2 และการนั่งสมาธิมีความสำคัญเป็นลำดับที่ 3 ด้วยเหตุที่การกำหนดอิริยาบถมีความสำคัญมากที่สุดดังกล่าวข้างต้นวิทยากรจึงได้ย้ำกับผู้เข้าอบรมว่าอย่าพูดคุยกัน และให้พยายามกำหนดรู้ทุกอิริยาบถปัจจุบันที่ตนกำลังกระทำอยู่โดยการฝึกกำหนดตามกิริยาอาการต่างๆ ของคนอย่างช้าๆ เพื่อให้สามารถกำหนดได้ทันปัจจุบัน และให้ใส่คำว่า“หนอ” กำกับ ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้จึงทำให้เวลาพักการอบรมแต่ละช่วงในแต่ละวันเป็นเวลาที่ผู้เข้าอบรมจะต้องฝึกกำหนดอิริยาบถตลอดเวลาจนกว่าจะนอนหลับไปในที่สุด อย่างไรก็ตาม

ก็ถามหาผู้เข้าอบรมมีข้อสงสัยเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมสามารถสอบถามและเล่าให้วิทยากรฟังได้ ทั้งในเวลาที่มีการจัดสอบอารมณ์ตามกำหนดการในหลักสูตรและนอกเวลาการ อบรมหรือเวลา พักการอบรม เพื่อให้วิทยากรอธิบายและตอบปัญหาข้อสงสัยเหล่านั้นจนผู้เข้าอบรมเกิดความมั่นใจ ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสูตรต่อไป

ในระหว่างการอบรมทุกเช้าและเย็นผู้เข้าอบรมที่เป็นพุทธศาสนิกชนจะต้องมารวมกัน ที่ห้องกรรมฐานเพื่อสวดมนต์และสมาทานอาชีวิฐฐะมะกะสีล ตลอดจนแผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ อวยพรวันเกิดให้แก่ผู้ที่เกิดในวันนั้นและแผ่เมตตาช่วยผู้ป่วย นอกจากนี้ผู้เข้าอบรมจะต้องกล่าวคำ ถวายข้าวพระพุทธและพิจารณาอาหารก่อนที่จะลงมือรับประทานทั้งมือเช้าและมือเพล(ก่อนเที่ยง) หนึ่งในวันสุดท้ายก่อนปิดการอบรมจะมีการกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลและสวดบังสุกุลให้แก่ บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว นับว่าพิธีการต่างๆ นี้มีส่วนทำให้ผู้เข้าอบรมมีจิตที่สงบมากขึ้น และ ยังฝึกให้ผู้เข้าอบรมรู้จักการให้แม้จะเป็นการให้ความเมตตาทางใจก็ตาม นอกจากนี้ยังรวมไปถึง การทำให้เกิดความสำนึกระลึกถึงพระคุณของบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วและระลึกถึงคุณพระศรี รัตนตรัยอีกด้วย

ส่วนที่ 3 ผลการประเมินประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแผ่ธรรมะหลักสูตรการ พัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข

จากการสำรวจข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามถามผู้เข้าอบรมทุกคนซึ่งเข้าอบรมครบตาม เกณฑ์ที่กำหนด 7 วัน 7 คืน จำนวน 324 คน (ไม่รวมผู้วิจัย) พบว่า มีผู้ตอบแบบสอบถามที่มีค่าตอบ ครบถ้วนตามที่กำหนดสามารถนำมาใช้ในการประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูลจำนวน 226 คน คิด เป็นร้อยละ 69.7 ของจำนวนแบบสอบถามทั้งหมด (324 ชุด) อนึ่งการนำเสนอผลการประเมิน ประสิทธิภาพของการสื่อสารในการเผยแผ่ธรรมะหลักสูตรดังกล่าวนี้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ การ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงสถิติพรรณนาและการวิเคราะห์ข้อมูลจากคำกล่าวแสดงความรู้สึกของผู้เข้าอบรม จำนวน 9 คน ในชั้นแรกผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงสถิติพรรณนาทั้ง 5 ตอน มีดังต่อไปนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้เข้าอบรม

ลักษณะทางประชากรของผู้เข้าอบรมในรุ่นนี้ (14/2540) มีลักษณะเหมือนหรือใกล้เคียง กับลักษณะทางประชากรของผู้เข้าอบรมในรุ่นก่อนๆ ตามคำบอกเล่าของคุณแม่ดร.สิริ กรินชัย

(สัมภาษณ์, 8 กันยายน 2540) คือ ส่วนใหญ่เพศหญิงจะเข้าอบรมมากกว่าเพศชาย ในครั้งนี้มีอัตราส่วนเพศหญิงต่อเพศชายเท่ากับ 3 : 1 มีตั้งแต่อายุน้อยกว่า 20 จนถึง 60 ปี เป็นต้นไป (13-78 ปี) ในรุ่นก่อน ๆ มีตั้งแต่อายุ 5-99 ปี ส่วนใหญ่ (ร้อยละ 36.3) กระจายอยู่ในช่วงอายุ 30-39 ปี รองลงมา (ร้อยละ 19.5) อยู่ในช่วงอายุ 20-29 ปี นับว่าเป็นไปตามที่คุณแม่ ดร.สิริ กล่าวคือ ผู้เข้าอบรมในหลักสูตรนี้จะอยู่ในวัยเด็กและวัยรุ่นสาวเป็นจำนวนมาก มิใช่มีแต่ผู้สูงอายุเท่านั้นที่สนใจปฏิบัติธรรม อย่างไรก็ตามเหตุที่มีผู้เข้าอบรมวัยเด็ก(อายุน้อยกว่า 20 ปี)เข้าอบรมในรุ่นนี้ (ร้อยละ 2.7) เนื่องจากช่วงเวลาดังกล่าวอยู่ในช่วงเปิดภาคเรียน เด็ก ๆ ต้องไปเรียนตามปกติ ทว่าในช่วงปิดภาคเรียนทั้งเทอมต้นและเทอมปลายจะมีทั้งนักเรียน/นิสิต/นักศึกษาเข้ามาเข้าอบรมเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะช่วงปิดเทอมภาคฤดูร้อน(มีนาคม-มิถุนายน) นอกจากจะมีการอบรมตามหลักสูตรดังกล่าวนี้แล้วทางศูนย์วิปัสสนากรรมฐานยุวพุทธิกสมาคมฯยังได้จัดโครงการบรรพชาสามเณร ภาคฤดูร้อนหรือที่เรียกว่า “โครงการสามเณรใจเพชร” ร่วมกับ พระราชสุทธินิพนธ์มงคล (หลวงพ่อจรัญ ฐิตะธัมโม) เจ้าอาวาสวัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี เพื่อพัฒนาลูกบุตรที่มีอายุตั้งแต่ 12 ปีขึ้นไปให้มีความอดทน ขยันหมั่นเพียร และยังฝึกให้มีสติ สมာธิ และระเบียบวินัย เป็นระยะเวลาทั้งสิ้น 6 สัปดาห์ มีการทดสอบความพร้อมก่อนบรรพชาโดยการอบรมตามหลักสูตรการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน 7 วัน มีผู้สมัครเข้าร่วมโครงการกว่า 100 คน คัดเลือกจนเหลือผู้ที่มีคุณสมบัติพร้อมประมาณ 70 คน (อ้างถึงในยุวพุทธสัมพันธ์, มิถุนายน 2539 : 14) นอกจากนี้ในช่วงปิดภาคเรียนสถานศึกษาในระดับอุดมศึกษานิยมเชิญคุณแม่ดร.สิริ กรินชัย และวิทยากรไปจัดอบรมตามหลักสูตรการพัฒนาจิตใจให้เกิดปัญญาและสันติสุขยังสถานศึกษาของตนเป็นการเฉพาะอีกด้วย(รายละเอียดกำหนดการการอบรมติดตามอ่านได้ในภาคผนวก 11. และ 12. ท้ายเล่ม)

ผู้เข้าอบรมในรุ่นนี้คล้ายกับรุ่นอื่นๆ คือ มีที่อยู่ปัจจุบันกระจายอยู่ในทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย ส่วนใหญ่(ร้อยละ 57.5)อยู่ในจังหวัดกรุงเทพมหานคร รองลงมา(ร้อยละ 19.5)มาจากภาคกลาง และบางคน (ร้อยละ 1.3) มาจากต่างประเทศ (อังกฤษ, สิงคโปร์) จากการเก็บข้อมูลด้วยการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมพบว่า ยังมีผู้เข้าอบรมซึ่งมีที่อยู่ปัจจุบันอยู่ในประเทศสหรัฐอเมริกาอีก^{***} แต่ได้เดินทางกลับในช่วงเย็นวันที่ 7 ของการอบรม จึงมิได้ตอบแบบสอบถามผู้เข้าอบรมซึ่งแจกในช่วงค่ำของคืนวันนั้น

ผู้เข้าอบรมส่วนใหญ่(ร้อยละ 52.7)สมรสแล้ว ส่วนมาก(ร้อยละ 46.5)มีการศึกษาอยู่ในระดับปริญญาตรี รองลงมา(ร้อยละ 19.0) ศึกษาสูงกว่าปริญญาตรี ส่วนน้อยที่สุด(ร้อยละ 1.3)ไม่ได้ศึกษาในระดับใดเลย เมื่อพิจารณาถึงอาชีพของผู้เข้าอบรมพบว่าส่วนใหญ่(ร้อยละ 34.5)รับ

^{***} ในระหว่างการอบรมมีอยู่คราวหนึ่งผู้วิจัยได้สอบถามถึงคุณคุณชลทิพย์ โกศลแมน วิทยากรซึ่งมาจากประเทศสหรัฐอเมริกา ท่านได้พูดถึงผู้เข้าอบรมคนหนึ่งในกลุ่มที่สอบถามถึงว่า เธอเป็นคุณแม่ของอดีตนางสาวไทย ซึ่งเดินทางมาจากประเทศสหรัฐอเมริกา เพื่อมาเข้าอบรมในหลักสูตรนี้โดยเฉพาะและในขณะที่สอบถามผู้วิจัยยังได้ยินเธอปรารภว่า อยากให้ลูกสาวของเธอได้มีโอกาสเข้าอบรมในหลักสูตรนี้บ้าง

ราชการ/เป็นพนักงานรัฐวิสาหกิจ รองลงมา(ร้อยละ 27.4)รับจ้าง นอกนั้นกระจายในหลากหลายอาชีพ เช่น ค้าขาย แม่บ้าน นักเรียน/นักศึกษา เกษียณ ตกลงาน นักบวชและเกษตกรร ตามลำดับ ในการวิจัยครั้งนี้มีข้อน่าสังเกตเพิ่มเติมคือ มีผู้เข้าอบรมซึ่งประกอบอาชีพแพทย์ พยาบาล เกษตกร ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่จากสถานพยาบาลของรัฐและเอกชนเข้าอบรมในครั้งนี้อันจนวน 57 คน คิดเป็นร้อยละ 17.5 ของจำนวนผู้เข้าอบรมทั้งหมด นับว่าเป็นปรากฏการณ์ที่น่าจับตามองอีกปรากฏการณ์หนึ่ง เพราะบุคคลในวงกรนี้จะมีความเชื่อในแนววิทยาศาสตร์ตามลักษณะการศึกษาเฉพาะวิชาชีพ หากบุคคลเหล่านี้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อการอบรมของหลักสูตรนี้ย่อมมีความเป็นไปได้ว่าพวกเขาจะแนะนำให้คนไข้เข้ามาบำบัด/รักษาโรคด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ทั้งนี้มีผู้เข้าอบรมรายหนึ่งระบุในแบบสอบถามว่าเหตุจูงใจสำคัญซึ่งทำให้คนตัดสินใจเข้าอบรมในครั้งนี้เพราะแพทย์แนะนำให้มา อย่างไรก็ตามมีวิทยากรในหลักสูตรจนวน 7 คนมาจากสายวิชาชีพทางการแพทย์ พยาบาล และ เกษตกร คิดเป็นร้อยละ 21.9 ของจำนวนวิทยากรทั้งหมด

ผู้เข้าอบรมส่วนใหญ่(ร้อยละ 24.3)มีรายได้ต่อเดือนอยู่ในช่วง 10,001 - 20,000 บาท รองลงมา(ร้อยละ 23.0)มีรายได้ต่อเดือนอยู่ในช่วง 20,001-40,000 บาท เมื่อพิจารณาจากปณิธานในการเผยแผ่ธรรมะของคุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย (สัมภษณ, 8 กันยายน 2540) ซึ่งท่านระบุว่า “ผู้สอนต้องมีความจริงใจ ไม่เลือกชั้นวรรณะ และไม่ปฏิเสธใคร ไม่ว่าจะเป็ขอทาน คนขับรถแท็กซี่ แพทย์ พยาบาล มหาเศรษฐี รัฐมนตรีฯ” ทั้งนี้วิทยากรและผู้จัดการอบรมได้สืบทอดเจตนารมย์ของคุณแม่ ดร.สิริ มาอย่างต่อเนื่อง ในการอบรมครั้งนี้ก็เช่นกัน ผู้เข้าอบรมมีความหลากหลายทั้งอาชีพ และรายได้เป็นอย่างมาก บางคน(ร้อยละ 15.9)มีรายได้ต่อเดือนน้อยกว่า 5,000 บาท ในขณะที่บางคนมีรายได้ต่อ เดือนอยู่ในช่วง 80,001-160,000 บาท และมากกว่า 160,000 บาท(ร้อยละ 5.8 และ 3.1 ตามลำดับ) นอกจากนี้ผู้เข้าอบรมส่วนใหญ่(ร้อยละ 26.1)มีสภาวะอารมณ์/บุคลิกภาพโดยรวมเป็นแบบร่าเริงแจ่มใสและแบบอารมณ์ไม่คงที่ในสัดส่วนที่เท่ากัน

ผู้เข้าอบรมส่วนมาก(ร้อยละ 59.7)มีความสนใจในการแสวงหาข่าวสารทางธรรมะโดยการติดตามข่าวสาร/การบรรยายธรรมะจากสื่อมวลชนด้วยความถี่ที่ไม่แน่นอน รองลงมา(ร้อยละ 14.2)ไม่เคยติดตามเลย นอกจากนี้ผู้เข้าอบรมส่วนมาก(ร้อยละ 59.3)ได้ติดตามข่าวสาร/การบรรยายธรรมะโดยเดินทางไปวัดหรือสถานปฏิบัติธรรมด้วยความถี่ที่ไม่แน่นอน รองลงมา(ร้อยละ 22.1)ไม่เคยไปเลย ทั้งนี้ผู้เข้าอบรมส่วนมาก(ร้อยละ 68.1)มีความสนใจในการเข้าฝึกกรรมปฏิบัติโดยตอบว่าเคยได้รับการอบรมจากพระสงฆ์หรือฆราวาส ที่เหลือ(ร้อยละ 31.1)เป็นผู้ที่ไม่เคยเข้าฝึก

อบรมจากที่ใดมาก่อน อย่างไรก็ตามผู้เข้าอบรมส่วนใหญ่(ร้อยละ 69.9) ยังไม่เคยเข้าอบรมในหลักสูตรการพัฒนาจิตใจให้เกิดปัญญาและสันติสุขมาก่อน ในขณะที่บางคน(ร้อยละ 5.3) เคยเข้าอบรมในหลักสูตรนี้มากกว่า 3 ครั้ง (ในแบบสอบถามระบุสูงสุดจำนวน 10 ครั้ง) ส่วนมาก(ร้อยละ 77.9) รู้จักหลักสูตรนี้จากการบอกเล่าของผู้ที่เคยเข้าปฏิบัติ

หนึ่งเหตุจูงใจสำคัญซึ่งทำให้ผู้เข้าอบรมส่วนมาก(ร้อยละ 69.5)ตัดสินใจเข้าอบรมธรรมะในครั้งนี้คือ อยากทำจิตใจให้สงบ รองลงมาคืออยากเปลี่ยนพฤติกรรมตนเองและอยากได้บุญกุศล (ร้อยละ 42.0 และ 40.3 ตามลำดับ) จากผลการวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่าผู้เข้าอบรมมีความศรัทธาคือการฝึกอบรมตนตามครรลองของพระพุทธศาสนาซึ่งให้ความสำคัญกับการฝึกอบรมตนเป็นอย่างมาก การปฏิบัติธรรมทุกอย่างในพระพุทธศาสนา เช่น การให้ทาน การรักษาศีลและการเจริญภาวนาล้วนเป็นการอบรมทั้งสิ้น(พระเทพเวที(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2531 อ้างถึงในชานาญ นิสารัตน์ และคณะ ,2533)

ตอนที่ 2 ความคิดเห็นที่มีต่อผู้ส่งสาร

ก่อนเข้าอบรมในหลักสูตรผู้เข้าอบรมส่วนมาก(ร้อยละ 53.1) ไม่มีความศรัทธาและเชื่อถือคุณแม่ ดร.สิริ กรินชัยมาก่อน จากการสำรวจจุดเด่น 3 อันดับแรกของคุณแม่ ดร.สิริ ซึ่งทำให้ผู้เข้าอบรมเกิดความศรัทธาและเชื่อถือเพิ่มขึ้นจากเดิม โดยเปรียบเทียบทั้งก่อนและหลังการอบรม พบว่าจุดเด่นอันดับที่ 1 คือ ใจดี มีเมตตา (ร้อยละ 16.4 และ 29.6 ตามลำดับ เพิ่มขึ้นร้อยละ 13.2) จุดเด่นอันดับที่ 2 คือ ชานาญในการเผยแผ่ธรรมะ(ร้อยละ 8.0 และ 19.9 ตามลำดับ เพิ่มขึ้นร้อยละ 11.9) จุดเด่นอันดับที่ 3 คือ สงบ เยือกเย็น(ร้อยละ 7.1 และ 17.7 ตามลำดับ เพิ่มขึ้นร้อยละ 10.6) ทั้งนี้ผู้เข้าอบรมส่วนมาก(ร้อยละ 35.8)เห็นว่าความศรัทธาและเชื่อถือคุณแม่ ดร.สิริ ช่วยส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของตนได้มากที่สุด รองลงมา(ร้อยละ 34.5)เห็นว่าช่วยส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของตนได้มาก

แม้ว่าผู้เข้าอบรมในรุ่นนี้จะไม่ได้พบคุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย มาสอนด้วยตนเอง แต่ได้รับชมและรับฟังธรรมบรรยายของท่านผ่านสื่อเทปวีดิทัศน์ เทปเสียง และเสียงพูดสดตามสายโทรศัพท์ ก็สามารถเกิดความศรัทธาและเชื่อถือท่านดังผลการวิจัยที่น่าเสนอข้างต้น แสดงให้เห็นว่าท่านมีบุคลิกภาพที่โดดเด่น โดยเฉพาะลักษณะใจดี มีเมตตา และสงบ เยือกเย็นซึ่งอยู่ในปัจจัยที่สร้างความอบอุ่นใจให้แก่ผู้รับสาร และยังมี ความชานาญในการเผยแผ่ธรรมะซึ่งอยู่ในปัจจัยที่เป็น

คุณสมบัติของผู้ส่งสาร ดังนั้นบุคลิกภาพของผู้ส่งสารจึงเป็นพลังสำคัญในการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจให้ผู้รับสารเกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติอันเป็นเหตุนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในเวลาต่อมา (Berlo และคณะ, 1966) นอกจากนี้นักวิชาการสื่อสารที่สำคัญหลายคนยังมีความเห็นในแนวทางเดียวกับอริสโตเติล(อ้างถึงในอรวรรณ ปิณฑน์โอวาท, 2537) คือ บุคลิกภาพของผู้พูดเป็นสาเหตุสำคัญของการโน้มน้าวใจโดยการพูด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อผู้ฟังไม่รู้จริงในเรื่องที่ฟังดังเช่นธรรมะในพระพุทธศาสนาหรือความเห็นถูกแบ่งแยก เช่น พุทธศาสนิกชนบางคนไม่เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด จนนำไปในทางเสื่อมหรือทำความผิด/บาปโดยมีทัศนคติว่า“ทำดีได้ดีมีที่ไหน ทำชั่วได้ดีมีถมไป” ฯลฯ เมื่อนั้นผู้พูดมีความหมายมากต่อการโน้มน้าวใจเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการสื่อสาร

เมื่อเปรียบเทียบความศรัทธาและเชื่อถือวิทยากรส่วนมากก่อนและหลังการอบรม พบว่าผู้เข้าอบรมส่วนมาก(ร้อยละ 82.7)ไม่มีความศรัทธาและเชื่อถือวิทยากรส่วนมากมาก่อนแต่ หลังจาเข้าอบรมแล้วมีจำนวนลดลงมาก(เหลือร้อยละ 16.8 ลดลงร้อยละ 65.9) เมื่อพิจารณาเฉพาะกลุ่มผู้เข้าอบรมที่มีความศรัทธาและเชื่อถือวิทยากรส่วนมาก พบว่า หลังการอบรมบุคคลกลุ่มนี้มีความศรัทธาและเชื่อถือวิทยากรที่สอนธรรมะและพักอยู่ในศูนย์วิปัสสนาตลอดหลักสูตร วิทยากรบรรยายธรรมะ และวิทยากรที่ช่วยสอบสอบอารมณ์ผู้เข้าอบรมเพิ่มขึ้นจากเดิม(จากร้อยละ 13.7 เป็นร้อยละ 77.0 จากร้อยละ 14.6 เป็น ร้อยละ 74.3 จากร้อยละ 14.6 เป็นร้อยละ 79.2 ตามลำดับ)

จุดเด่น 3 อันดับแรกของวิทยากรส่วนมากซึ่งทำให้ผู้เข้าอบรมเกิดความศรัทธาและเชื่อถือเพิ่มขึ้นจากเดิมโดยเปรียบเทียบทั้งก่อนและหลังการอบรม พบว่า จุดเด่นอันดับที่ 1 คือ มีความรู้แตกฉานในทางธรรม(ร้อยละ 6.2 และ 22.1 ตามลำดับ เพิ่มขึ้นร้อยละ 15.9) จุดเด่นอันดับที่ 2 คือ ชำนาญในการเผยแผ่ธรรมะ(ร้อยละ 4.4 และ 17.7 ตามลำดับ เพิ่มขึ้นร้อยละ 13.3)จุดเด่นอันดับที่ 3 คือ มีเขาวนปัญญาในการโต้ตอบ/สนทนาธรรม(ร้อยละ 5.3 และ 18.6 ตามลำดับ เพิ่มขึ้นร้อยละ 13.3) อนึ่งผู้เข้าอบรมส่วนมาก(ร้อยละ 46.5)เห็นว่าความศรัทธาและเชื่อถือวิทยากรส่วนมากช่วยส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของตนได้มาก รองลงมา(ร้อยละ 29.6) เห็นว่าช่วยส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของตนได้มากที่สุด

หลังการอบรมผู้เข้าอบรมเกิดความศรัทธา และเชื่อถือวิทยากรส่วนมากเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากวิทยากรส่วนมากเป็นผู้ส่งสารที่มีความน่าเชื่อถือสูง โดยเฉพาะมีปัจจัยที่เป็นคุณสมบัติของผู้ส่งสารอย่างเด่นชัด คือ มีความรู้แตกฉานในทางธรรม ชำนาญในการเผยแผ่ธรรมะ

และมีเขาวนับัญญัติในการโต้ตอบ/สนทนาธรรม การเผยแพร่ธรรมะในหลักสูตรนี้จึงมีแนวโน้มที่จะเกิดประสิทธิผลของการสื่อสารได้มากยิ่งขึ้น (Berlo และคณะ, 1966)

นอกจากนี้ผู้เข้าอบรมส่วนมาก(ร้อยละ 81.9) มีความเห็นว่าจำนวนวิทยากรซึ่งมาช่วยอบรมและดูแลการปฏิบัติธรรมของผู้เข้าอบรมในครั้งนี้มีจำนวนที่เหมาะสม/พอดี ส่วนมาก(ร้อยละ 96.0) มีความเห็นว่าบุคลากร/คณะทำงานของสถานที่จัดอบรมแห่งนี้อำนวยความสะดวกหรือให้คำแนะนำในการปฏิบัติตามกฎระเบียบแก่ผู้เข้าอบรมได้อย่างพอดี

ตอนที่ 3 ความคิดเห็นที่มีต่อสาร

Hovland และคณะ(1953) เห็นว่าการสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจจะได้ผลมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับตัวแปร 3 ตัว คือความใส่ใจ ความเข้าใจและการยอมรับ Mc Quire (1969) ได้เพิ่มอีก 2 ตัวแปร คือการเก็บจำและการกระทำ ซึ่งผลการวิจัยมีดังนี้ ผู้เข้าอบรมใส่ใจติดตามธรรมะที่คุณแม่ดร.สิริ กรินชัย และวิทยากรส่วนมากบรรยายในระดับค่าเฉลี่ยมากที่สุด (4.06 และ .01 ตามลำดับ) และยังเข้าใจธรรมะที่คุณแม่ดร.สิริ กรินชัย และวิทยากรส่วนมากบรรยายในระดับค่าเฉลี่ยมากที่สุดเช่นกัน(3.83 และ 3.72 ตามลำดับ) นอกจากนี้ผู้เข้าอบรมยังยอมรับว่าผู้ส่งสารได้นำเสนอเนื้อหาธรรมะซึ่งสอนสิ่งที่มีประโยชน์สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันในระดับค่าเฉลี่ยมากที่สุด (4.19) และสามารถเก็บจำ(จดจำ)ได้ว่าผู้ส่งสารมุ่งสอนโดยการสนับสนุนให้ทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ในระดับค่าเฉลี่ยมากที่สุด(4.53) และสอนโดยการเล่าถึงกฎแห่งกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ในระดับค่าเฉลี่ยมากที่สุด(4.44) เมื่อผลการวิจัยทั้ง 4 ตัวแปรนี้มีระดับค่าเฉลี่ยตั้งแต่มาจนถึงมากที่สุดดังนี้ จึงมีแนวโน้มว่าผู้เข้าอบรมจะสามารถเปลี่ยนพฤติกรรม/การกระทำของคนให้เป็นไปในทางที่ดีขึ้นตามข้อเสนอในสาร/ธรรมะที่ได้นำเสนอในการอบรม

ตอนที่ 4 ความคิดเห็นที่มีต่อสื่อ

คุณแม่ดร.สิริ กรินชัย และวิทยากรส่วนมากจัดเป็นสื่อบุคคลซึ่งมีส่วนสำคัญเป็นอย่างมากต่อการสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจในการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของผู้รับสาร โดยเฉพาะผลการวิจัยซึ่งผู้เข้าอบรมต่างลงความเห็นว่า คุณแม่ดร.สิริ กรินชัย และวิทยากรส่วนมากมีเทคนิค/วิธีการสอนธรรมะที่น่าสนใจในระดับค่าเฉลี่ยมากที่สุด(4.22 และ 4.15 ตามลำดับ) Rogers(1978 : 291) Erwin P. Bettinghaus (1968 : 180-185) Katz และ Lazarsfeld (1955 : 27) Klapper (1968 : 18)

ต่างเห็นพ้องต้องกันว่า การสื่อสารระหว่างบุคคลมีผลต่อการทำให้ผู้รับสารยอมรับที่จะมีการเปลี่ยนแปลงทางทัศนคติและการยอมรับที่จะให้ความร่วมมือในการดำเนินการต่าง ๆ มากที่สุด ในบริบทของสังคมไทยผลการวิจัยก็สอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าวข้างต้นเช่นกัน พรพิมล วรดิถ (2524 : 89) ศึกษา “พฤติกรรมการรับข่าวสารที่มีผลต่อการปลูกกาแฟของเกษตรกรในท้องที่กิ่งอำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร” พบว่า การรับข่าวสารจากสื่อบุคคลมีผลมากที่สุด รองลงมาคือสื่อเฉพาะกิจ ส่วนสื่อมวลชนไม่มีผลต่อการยอมรับเลย วิฑูร สินศิริเชวง (2531 : 141-156) ได้ศึกษาถึง “ลักษณะกระบวนการการยอมรับความเชื่อเป็นคริสเตียนของสมาชิกคริสตจักรความหวังกรุงเทพฯ” พบว่า สื่อที่มีบทบาทมากที่สุดในขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการยอมรับความเชื่อเป็นคริสเตียน นับตั้งแต่ขั้นตอนความรู้ ความเชื่อ ทัศนคติ การตัดสินใจยอมรับความเชื่อเป็นคริสเตียน คือ สื่อบุคคล และในขั้นตอนสุดท้ายการดำเนินชีวิตคริสเตียนและการอบรมทางธรรมะนั้นปรากฏว่า สื่อมวลชนประเภทสิ่งตีพิมพ์มีบทบาทมากและมีความสำคัญพอ ๆ กับสื่อบุคคล เพ็ญศรี วงศ์ศิริโรจน์กุล (2525 : 108) ศึกษาถึง “อิทธิพลของสื่อกับการให้ความรู้การส่งเสริมเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ ศึกษาเฉพาะกรณีศูนย์อนามัยแม่และเด็ก เขต 4 จังหวัดขอนแก่น” พบว่า สื่อที่สามารถให้ความรู้ความเข้าใจได้ดีที่สุด คือ สื่อบุคคล ได้แก่ เจ้าหน้าที่ ญาติ เพื่อนบ้าน โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เห็นว่ามัลักษณะความน่าเชื่อถือในเกณฑ์ที่สูง จึงมีผลทำให้เกิดความเชื่อและนำคำแนะนำเหล่านั้นไปปฏิบัติ เป็นต้น

Singh (1976 : 54) พบว่า การใช้สื่อเพียงประเภทเดียวย่อมไม่มีประสิทธิผลเพียงพอ การใช้สื่อแบบผสมผสานจะช่วยให้การสื่อสารสำเร็จผลตามเป้าหมายที่วางไว้ได้รวดเร็วกว่า โดยเฉพาะการสื่อสารในการเผยแพร่ธรรมะ สุภาพรรณ ณ บางช้าง และคณะ (2527 : 158-175) ได้เขียนไว้ในหนังสือ “หลักการประยุกต์หลักพุทธธรรมมาใช้ในการพัฒนาชนบท” ว่า สื่อเพื่อการเผยแพร่ธรรมะ อันได้แก่ เทปบรรยายธรรมะ เทปเพลงธรรมะ สไลด์ วีดีโอ ภาพยนต์ แผ่นภาพ การจัดนิทรรศการสัญจร สื่อเหล่านี้เป็นสิ่งที่ขาดแคลนยิ่ง ถ้าได้มีการผลิตอย่างมีคุณภาพแล้ว จะเป็นสื่อที่ช่วยวางรากฐานความรู้เกี่ยวกับศีล 5 ธรรม 5 และยังช่วยพัฒนาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมะของพุทธศาสนานในส่วนที่ละเอียดลึกซึ้งได้เป็นอย่างมาก นอกจากนี้ ทศนีย์ จันทร (2530 : 835) ยังได้กล่าวไว้ในเรื่อง “การสื่อสารเพื่อการพัฒนาวัฒนธรรมและศาสนา” ว่า ในการเผยแพร่ข่าวสาร ข้อมูล คำสอน และการโน้มน้าวจิตใจของประชาชนให้เข้าถึงและสามารถปฏิบัติตนตามแนวทางของพระพุทธศาสนานั้น สามารถทำได้โดยผ่านทางสื่อมวลชน สื่อบุคคล สื่อโสตทัศน์ และสื่อกิจกรรม ศาสนาเป็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อ ค่านิยมที่ลึกซึ้ง การยอมรับที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ เพราะ

ฉะนั้นการเผยแพร่ต้องทำอย่างต่อเนื่องค่อยเป็นค่อยไป และรูปแบบวิธีเผยแพร่ต้องเหมาะสมทันยุคทันสมัย

คุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย และวิทยากรส่วนมากได้เผยแพร่ธรรมะหลักสูตรการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุขโดยบูรณาการ(Integrated) สื่อต่างๆ ทั้งสื่อบุคคล สื่อเฉพาะกิจ และสื่อมวลชน มาใช้ในการอบรมอย่างเป็นระบบ มีการจัดระเบียบการสื่อสารโดยระบุดตามกำหนดการอบรม เช่น ช่วงเวลาใดใครจะเป็นผู้บรรยายธรรม ในหัวข้ออะไร ใช้เวลาบรรยายธรรมนานเท่าไร บรรยายสดโดยสื่อบุคคลหรือเปิดใช้สื่อเฉพาะกิจ (เทปเสียงหรือวีดีโอฯ) เป็นต้น อนึ่งผลการวิจัยเกี่ยวกับสื่อบุคคลได้นำเสนอและอภิปรายผลไปแล้วข้างต้น ส่วนสื่อเฉพาะกิจได้สรุปผลการวิจัยดังนี้ สไลด์มัลติวิชั่น เป็นสื่อที่ผู้เข้าอบรมส่วนมาก(ร้อยละ 24.3) ระบุว่าสนใจเป็นลำดับที่ 1 เทปเสียงเป็นสื่อที่น่าสนใจลำดับที่ 2 (ร้อยละ 37.6) วีดีโอ เป็นสื่อที่น่าสนใจเป็นลำดับที่ 3 (ร้อยละ 26.5) การฉายแผ่นใสเป็นสื่อที่น่าสนใจ ลำดับที่ 4 (ร้อยละ 31.0) หนังสือสวดมนต์และโครงสร้างพระสัทธรรม เป็นสื่อที่น่าสนใจลำดับที่ 5 (ร้อยละ 41.2) ทั้งนี้ผู้เข้าอบรมส่วนมาก (ร้อยละ 34.5) ระบุว่าวีดีโอเป็นสื่อการสอนที่ช่วยให้เข้าใจเนื้อหาธรรมะได้มากเป็นลำดับที่ 1 ลำดับที่ 2 คือ เทปเสียง (ร้อยละ 45.1) ลำดับที่ 3 คือ หนังสือสวดมนต์และโครงสร้างพระสัทธรรม (ร้อยละ 38.9) ลำดับที่ 4 คือ การฉายแผ่นใส (ร้อยละ 17.3)

จากการวิเคราะห์แนวทางการใช้สื่อในการเผยแพร่ธรรมะหลักสูตรการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข พบว่า มีการใช้สื่ออย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่ง ประมะ สดะเวทิน (2527 : 59) ได้กล่าวว่าประสิทธิภาพของสื่อย่อมมีอิทธิพลต่อประสิทธิผลของการสื่อสาร เช่นเดียวกับองค์ประกอบอื่นๆไม่ว่าจะเป็นผู้ส่งสาร สาร หรือผู้รับสาร หากผู้ส่งสารเลือกใช้สื่อที่เหมาะสมกับสถานการณ์การสื่อสาร (Communication Situation) ประสิทธิผลของการสื่อสารก็จะมีความ

นอกจากนี้ผลการสำรวจยังพบว่าผู้เข้าอบรมเกือบทั้งหมด(ร้อยละ 97.4)เห็นด้วยกับการฉายสไลด์มัลติวิชั่นเกี่ยวกับประวัติและเกียรติคุณของคุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย ก่อนเริ่มการอบรม ส่วนมาก(ร้อยละ 44.2) ตอบว่าเห็นด้วย เพราะทำให้ทราบประวัติและผลงานของท่าน และเกือบทั้งหมดเช่นกัน(ร้อยละ 94.3)เห็นด้วยกับการฉายสไลด์มัลติวิชั่นเกี่ยวกับประวัติและการดำเนินงานของยุวพุทธิกสมาคมฯ ก่อนเริ่มการอบรม ส่วนมาก(ร้อยละ 50.4) ตอบว่าเห็นด้วย เพราะทำให้ทราบประวัติและผลงานของสมาคมฯ ทั้งนี้การฉายสไลด์มัลติวิชั่นจัดทำขึ้นเพื่อแนะนำผู้เข้าอบรมให้รู้จักกับผู้ส่งสารและสถานที่ทำการอบรม นับเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่จะทำให้การสื่อสารเกิด

ประสิทธิผลมากขึ้น ตามหลักที่อรวรรณ ปีลันธน์โอวาท(2537 : 95) ได้เสนอแนะ คือ ผู้ส่งสารควร จะใช้การแนะนำตัวเองให้เป็นประโยชน์ในการที่จะได้รับการยอมรับจากผู้รับสาร อย่างเช่น ในเรื่อง ของความน่าไว้วางใจ ความสามารถหรือความกระตือรือร้นที่ตนมี

ตอนที่ 5 ความคิดเห็นของผู้เข้าอบรมที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงตนเอง

ผู้เข้าอบรมมีความตั้งใจ/เพียรพยายามปฏิบัติธรรมในวันแรกของการอบรมในระดับค่าเฉลี่ยมาก (3.55) วันที่ 2 และ 3 มีค่าเฉลี่ยลดลงมาอยู่ในระดับปานกลาง (3.35 และ 3.31 ตามลำดับ) ทว่าในวันที่ 4,5,6 และ 7 ค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมากและเพิ่มขึ้นทุกวัน (3.64, 3.74, 3.90 และ 3.96 ตามลำดับ) ผลการวิจัยดังกล่าวนี้เป็นไปตามคำบรรยายของศาสตราจารย์ ดร.ธรรมบุญ โสภารัตน์ (บรรยายสด, 18 ธันวาคม 2540) ซึ่งกล่าวถึงประสบการณ์การปฏิบัติธรรมของตนในครั้งแรกว่า ตนตัดสินใจเข้าปฏิบัติธรรมในหลักสูตรการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุขเพราะกิเลส คัมภีร์ อุปาทาน อยากประสบความสำเร็จตั้งใจปรารถนา วันแรกก็ตั้งใจปฏิบัติธรรมเต็มที่ แต่พอได้ปฏิบัติจริง ๆ แล้ว กลับคิดว่าเป็นงานที่หนักและเหนื่อยมาก เพราะต้องต่อสู้กับแรงด้านภายในจิตใจ และต้องเผชิญกับความปวดเมื่อยตามร่างกาย ความง่วงเหงาหาวนอน จนเกือบจะตัดสินใจเก็บของกลับบ้านตั้งแต่ 3 วันแรกที่ได้ฝึกปฏิบัติ ทว่าจิตใจสำนึกของการใฝ่ดีได้มาระงับยับยั้งการตัดสินใจกลับบ้านก่อนกำหนดของท่านในครั้งนั้น หลังจากผ่านพ้นช่วงบ่ายวันที่ 3 ของการอบรมไปแล้ว ท่านได้ตั้งใจและมุ่งมั่นปฏิบัติธรรมมากขึ้น จนเกิดดวงตาเห็นธรรมในระดับหนึ่งและยอมรับประสิทธิผลของการปฏิบัติธรรมตามแนวทางนี้ในที่สุด นอกจากนี้ศาสตราจารย์ นายแพทย์ อุคมศิลป์ ศรีแสงนาม (บรรยายสด, 17 ธันวาคม 2540) พลตำรวจตรีเริง คุปตะวาทีน (บรรยายสด, 17 ธันวาคม 2540) และผู้ที่เคยเข้าอบรมมาแล้ว(รวมทั้งผู้วิจัย)ตลอดจนผู้เข้าอบรมที่ออกมากล่าวแสดงความรู้สึกถึงผลการปฏิบัติธรรมของตนล้วนแล้วแต่มีความรู้สึกที่สอดคล้องและใกล้เคียงกัน

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่าผู้รับสาร(ผู้เข้าอบรม)เกิดการยอมรับสาร(ธรรมะ) ซึ่งผู้ส่งสาร (คุณแม่ ดร.สิริ กรินชัยและวิทยากร)ได้สื่อสารโน้มน้าวใจ จนทำให้วันสุดท้ายของการอบรมมีค่าเฉลี่ยของความตั้งใจ/เพียรพยายามปฏิบัติธรรมมากที่สุด จนมีผู้เข้าอบรมบางท่านกล่าวว่า อยากจะอยู่ปฏิบัติธรรมต่ออีก เพราะมีความสุขสงบมาก เมื่อตรวจสอบความเที่ยงตรงของผลการวิจัยดังกล่าว โดยสอบถามแจกแจงรายละเอียดของกิจกรรมการปฏิบัติธรรมพบว่า คำตอบที่ได้มีความสอดคล้องต้องกัน คือ ผู้เข้าอบรมสามารถปฏิบัติตามคำสอน/กฎระเบียบ

เกี่ยวกับการเดินจงกรม การนั่งสมาธิ การฟังธรรมบรรยาย และการไหว้พระสวดมนต์ ในระดับค่าเฉลี่ยมาก(3.91, 3.63, 3.77และ4.19 ตามลำดับ) ทั้งนี้การกำหนดอิริยาบถใหญ่ การกำหนดอิริยาบถย่อย และการสอบอารมณ์ตามกำหนดการ มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง(2.88, 3.05 และ 3.37 ตามลำดับ) แม้ว่าการสอบอารมณ์นอกกำหนดการจะมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับน้อย (2.35) ทว่ากลับสะท้อนให้เห็นว่าผู้ส่งสารได้จัดสอบอารมณ์ตามกำหนดการอย่างเหมาะสมและเกือบจะเพียงพอแล้ว นับเป็นความยืดหยุ่นทางการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ผู้รับสารที่ยังไม่กระจำแจ้งในธรรมได้สอบถามจนคลายความสงสัยไปได้ และเมื่อถามตรวจสอบประเด็นนี้อีกครั้งผู้เข้าอบรมส่วนใหญ่ (ร้อยละ 48.2 และร้อยละ 11.1) เห็นว่าการสอบอารมณ์ช่วยส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของตนได้มากจนถึงมากที่สุดตามลำดับ นอกจากนี้ส่วนใหญ่ (ร้อยละ 61.1) ยังระบุว่าสามารถปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมในการปฏิบัติธรรมครั้งนี้ได้มาก และส่วนใหญ่ (ร้อยละ 54.9) มีความพอใจในการปฏิบัติธรรมครั้งนี้มากเช่นกัน

การประเมินประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแผ่ธรรมะหลักสูตรนี้ส่วนหนึ่งพิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้เข้าอบรมภายใน 8 วัน 7 คืน ตามวัตถุประสงค์ของหลักสูตร ทั้งนี้ในขณะที่สำรวจข้อมูลผู้เข้าอบรมได้ฝึกกรรมปฏิบัติตามหลักสูตรผ่านไปแล้วเป็นเวลา 7 วัน 7 คืน และยังไม่มีโอกาสได้ไปใช้ชีวิตภายนอกสถานที่อบรม การประเมินผลการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้เข้าอบรมจึงทำมาจากการเปลี่ยนแปลงเจตนา (Intention) ของผู้เข้าอบรมซึ่งระบุว่าจะกระทำหลังการอบรม ทั้งนี้ผู้วิจัยสำรวจข้อมูลดังกล่าวข้างต้นโดยอิงหลักแนวคิดทฤษฎีของ FishbeinและAjzen (1980) ซึ่งกล่าวว่า “เจตนา เป็นตัวทำนายที่ดีที่สุดของพฤติกรรม” ส่วนมากการกระทำของบุคคลจะอยู่ภายใต้การควบคุมของเจตนาหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เจตนาเชิงพฤติกรรม”(Behavioral Intention)และยังสอดคล้องกับหลักธรรมะในพระพุทธศาสนา ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2539 : 3) ได้กล่าวไว้คือ “ในการที่จะมีพฤติกรรมไม่ว่าทางกายหรือทางวาจา เรามีความตั้งใจหรือเจตนา (Intention) ทุกครั้งที่เราจะทำอะไร เราจะพูดอะไร นอกจากมีความตั้งใจแล้วลึกลงไปก็มีแรงจูงใจว่าอยากได้อะไร เช่น ต้องการผลประโยชน์ฯ เมื่อเรามีแรงจูงใจอย่างไรเราก็ตั้งใจโดยสอดคล้องกับแรงจูงใจนั้น แล้วก็แสดงออกทางพฤติกรรมด้วยกายและวาจา” เมื่อพิจารณาเหตุจูงใจสำคัญซึ่งทำให้ผู้เข้าอบรมตัดสินใจเข้าอบรมธรรมะในครั้งนี้ จะพบว่ามีจำนวนเกือบกึ่งหนึ่ง (ร้อยละ 42.0) ระบุว่าอยากเปลี่ยนพฤติกรรมตนเอง ดังนั้นแรงจูงใจอันเนื่องมาจากเหตุจูงใจดังกล่าวนี้จึงสอดคล้องกับความตั้งใจหรือเจตนาตามแนวคิดทฤษฎีที่ระบุข้างต้น หนึ่งผลการวิจัยซึ่งได้สำรวจเกี่ยวกับประเด็นนี้มีดังต่อไปนี้

เมื่อเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยของเจตนาในการรักษาศิลหรือคเว้นจากอบายมุขของผู้เข้าอบรมทั้งก่อนและหลังการอบรม พบว่า ผู้เข้าอบรมมีเจตนาที่จะรักษาศิลเกี่ยวกับการฆ่าสัตว์/ทรมาณสัตว์ การกล่าวคำเท็จ การพุดยุยงส่อเสียด การพุดเพื่อเจ้อโปยประโยชน์ การกล่าวคำหยาบคายคำทอให้ผู้อื่นเดือดร้อน การดื่มสุรา/น้ำเมาชนิดต่างๆ ก่อนการอบรมมีค่าเฉลี่ยในระดับมาก (4.42, 4.45, 4.45, 4.44, 4.44 และ 4.38 ตามลำดับ) หลังการอบรมมีค่าเฉลี่ยเพิ่มขึ้นอยู่ในระดับมากที่สุด(4.83, 4.86, 4.86, 4.85, 4.86 และ 4.69 ตามลำดับ) ทั้งนี้มีเจตนาที่จะรักษาศิลเกี่ยวกับการลักขโมย/ฉ้อโกง/เอาของผู้อื่นมาเป็นของตน การล่วงละเมิดในภรรยา/สามีของผู้อื่น การประกอบมิชฉาอาชีพซึ่งพระพุทธองค์ทรงห้ามไว้ ก่อนการอบรมมีค่าเฉลี่ยในระดับมากที่สุด (4.78, 4.81 และ 4.71 ตามลำดับ) หลังการอบรมมีค่าเฉลี่ยเพิ่มขึ้น และยังคงอยู่ในระดับมากที่สุดเช่นเดิม (4.92, 4.91 และ 4.88 ตามลำดับ) นอกจากนี้การอบรมยังมีเจตนาที่จะงดเว้นจากการเสพสิ่งเสพติด เช่น บุหรี่ ยาบ้า กัญชา โคเคน ก่อนการอบรมมีค่าเฉลี่ยในระดับมากที่สุด (4.75, 4.92, 4.93 และ 4.98 ตามลำดับ) หลังการอบรมมีค่าเฉลี่ยเพิ่มขึ้นทุกชนิด แต่ยังคงมีค่าเฉลี่ยในระดับมากที่สุดเช่นเดิม (4.85, 4.94, 4.94 และ 5.00 ตามลำดับ) อย่างไรก็ตามผู้เข้าอบรมมีเจตนาที่จะละเว้นจากอบายมุข เช่น การเล่นการพนัน การเที่ยวกลางคืน การเที่ยวดูการละเล่น เช่น หนัง ละคร คอนเสิร์ตฯ ก่อนการอบรมมีค่าเฉลี่ยในระดับมากที่สุดทุกชนิด (4.71, 4.54 และ 4.84 ตามลำดับ) หลังการอบรม 2 ชนิดแรก มีค่าเฉลี่ยเพิ่มขึ้นและยังคงอยู่ในระดับเดิม ยกเว้นชนิดหลังมีค่าเฉลี่ยลดลง และอยู่ในระดับมาก (4.77, 4.65 และ 4.15 ตามลำดับ) ที่เป็นเช่นนี้สามารถอธิบายได้ว่าผู้เข้าอบรมมีเจตนาที่จะละเว้น/เลิก เล่นการพนันและเที่ยวกลางคืน แต่กลับทดแทนกิจกรรมดังกล่าวโดยการติดตามชมรายการบันเทิง เช่น หนัง ละคร คอนเสิร์ตฯ ซึ่งช่วยผ่อนคลายความเครียด และเป็นอบายมุขที่ทำให้โทษแก่ผู้ปฏิบัติน้อยกว่า อันเป็นทางออกที่ทำให้ผลการวิจัยเกี่ยวกับประเด็นนี้มีความสมเหตุสมผลมากขึ้น ทั้งนี้เมื่อนำผลการสำรวจในประเด็นดังกล่าวข้างต้นมาหาค่าเฉลี่ยรวมของระดับเจตนาในการรักษาศิลและงดเว้นจากอบายมุขจะพบว่า ทั้งก่อนและหลังการอบรมมีค่าเฉลี่ยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด เท่ากับ 4.66 และ 4.81 ตามลำดับ แสดงให้เห็นว่าปกติผู้เข้าอบรมส่วนใหญ่เป็นผู้ที่รักษาศิลและงดเว้นจากอบายมุขได้ดีมากอยู่แล้ว ครั้นเมื่อผ่านการอบรมในหลักสูตรนี้ยังทำให้พฤติกรรมดังกล่าวข้างต้นมีความหนักแน่นและทำได้ดีขึ้นไปอีก

เป็นเวลานานเกือบถึงศตวรรษแล้วที่คุณแม่ดร.สิริ กรินชัย ได้ประเมินผลการปฏิบัติธรรมของผู้เข้าอบรมด้วยการสอบถามและให้ผู้เข้าอบรมกรอกใบประเมินผลตนเอง(ตัวอย่างในประเมินผลอยู่ในภาคผนวก 9 ท้ายเล่ม) รวมทั้งออกมา กล่าวแสดงความรู้สึกที่ได้รับจากการปฏิบัติ

ธรรมผลที่ได้ปรากฏว่า ผู้เข้าอบรมเกือบทุกคนจะเกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติโดยตั้งใจว่าจะประพฤตินให้เป็นที่ดีขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการเลิกทำชั่ว หมั่นรักษาศีล 5 ทำความดี เกิดสำนึกในบาปบุญคุณโทษ รู้กฎแห่งกรรมหรือกรรมของคน เกิดความกตัญญูต่อพ่อแม่และผู้มีพระคุณ สามารถลดละหรือเลิกอบายมุขได้ นอกจากนั้นจิตใจจะเกิดความเมตตา : อยากให้ผู้อื่นได้ดี กรุณา : อยากช่วยเหลือให้ผู้อื่นได้ดี มุทิตา : ยินดีกับผู้อื่นเมื่อเขาได้ดี และอุเบกขา :วางใจเป็นกลางต่อทุกข์และโทษที่ไม่สามารถเลี่ยงได้ ตลอดจนสามารถลดหรือเลิกความอาฆาตพยาบาทหรือการจองเวรต่อผู้อื่นได้ เป็นต้น (สิริ กรินชัย, สัมภาษณ์, 8 กันยายน 2540) ผลการสำรวจในงานวิจัยนี้ก็เช่นกัน ไม่เพียงแต่ผู้เข้าอบรมจะสามารถรักษาศีล 5 และสามารถลดละหรือเลิกอบายมุขได้มากกว่าเช่นเดิม แต่ยังสามารถเพิ่มระดับคุณธรรมในจิตใจซึ่งเป็นไปตามคำกล่าวของคุณแม่ ดร.สิริกรินชัย ดังประเด็นการสำรวจต่อไปนี้

หากการปฏิบัติธรรมทำให้เกิดความสุขสงบ ผู้เข้าอบรมจะซึ้งชวณญาติ/มิตร/คนรู้จักให้มาปฏิบัติ ก่อนการอบรมมีค่าเฉลี่ยในระดับปานกลาง(2.81) หลังการอบรมค่าเฉลี่ยจะเพิ่มขึ้นไปอยู่ในระดับมาก(4.29) นับว่าจิตใจของผู้เข้าอบรมมีความเมตตาเพิ่มสูงขึ้น ทั้งนี้ผู้เข้าอบรมยังอยากจะช่วยให้นุคคลอื่นได้ดวงตาเห็นธรรมหรือเข้าอบรมธรรม ก่อนเข้าอบรมมีค่าเฉลี่ยในระดับปานกลาง (3.17) หลังการอบรมค่าเฉลี่ยจะเพิ่มขึ้นไปอยู่ในระดับมาก (4.40) นับว่าเกิดความกรุณาเพิ่มมากขึ้น หากญาติ/มิตร/คนรอบข้างได้รับความสุขสงบจากการปฏิบัติธรรม ผู้เข้าอบรมจะยินดีไปกับเขาด้วย ก่อนเข้าอบรมมีค่าเฉลี่ยในระดับมาก(3.96) หลังการอบรมค่าเฉลี่ยจะเพิ่มขึ้นไปอยู่ในระดับมากที่สุด(4.67) นับว่าเกิดจิตที่มีมุทิตามากขึ้น: หากญาติ/มิตร/คนรู้จักมีความทุกข์ใจและมาปรึกษาผู้เข้าอบรม แต่เขามีอาจคลายจากทุกข์ได้ ผู้เข้าอบรมจะเป็นทุกข์/กังวลใจไปกับเขา ก่อนเข้าอบรมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง (2.53) หลังการอบรมมีค่าเฉลี่ยเพิ่มสูงขึ้น แต่ยังคงอยู่ในระดับเดิม(3.35) นับว่าผู้เข้าอบรมมีจิตที่เป็นอุเบกขามากขึ้น หากถูกผู้อื่นทำร้ายร่างกาย/คำวาเสียดสีทางวาจา ผู้เข้าอบรมจะสามารถวางเฉยโดยขอมให้อภัยแก่เขาผู้นั้น ก่อนการอบรมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง(2.58) หลังการอบรมค่าเฉลี่ยจะเพิ่มขึ้นไปอยู่ในระดับมาก(3.66) นับว่าการอบรมช่วยให้จิตใจลดความอาฆาตพยาบาทหรือลดการจองเวรต่อผู้อื่นได้ หากประสบปัญหาในชีวิตผู้เข้าอบรมคิดว่าการปฏิบัติธรรมจะช่วยให้มีสติ/พบทางออกในการแก้ปัญหาได้ ก่อนการอบรมมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง(3.06) หลังการอบรมค่าเฉลี่ยจะเพิ่มขึ้นไปอยู่ในระดับมาก (4.27) เมื่อผลปรากฏดังนี้เท่ากับผู้เข้าอบรมยอมรับว่าการปฏิบัติธรรมช่วยให้เกิดสติในการแก้ปัญหาหรือสถานการณ์เฉพาะหน้ามากขึ้น ทั้งนี้ผู้เข้าอบรมยังมีความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม ทำดี

ได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ก่อนเข้าอบรมมีค่าเฉลี่ยในระดับมาก(3.92) หลังการอบรมค่าเฉลี่ยเพิ่มขึ้นไปอยู่ในระดับมากที่สุด(4.59) นับว่าผู้เข้าอบรมเกิดความสำนึกในบาปบุญคุณโทษและยอมรับผลแห่งการกระทำที่เป็นไปตามหลักกฎแห่งกรรมอันเป็นปรัชญาพื้นฐานในพระพุทธศาสนา (อรรถธรรมพิลันธนโรวาท, 2536 : 3) มากขึ้น ทั้งนี้เมื่อนำผลการสำรวจในประเด็นดังกล่าวนี้มาหาค่าเฉลี่ยของระดับธรรมะที่เกิดในจิตใจของผู้เข้าอบรมจะพบว่า ก่อนการอบรมค่าเฉลี่ยรวมอยู่ในระดับปานกลางเท่ากับ 3.15 หลังการอบรมค่าเฉลี่ยรวมเพิ่มมากขึ้นไปอยู่ในระดับมาก เท่ากับ 4.18 แสดงว่าระดับคุณธรรมในจิตใจของผู้เข้าอบรมเพิ่มสูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

นอกจากนี้ผู้เข้าอบรมยังเกิดความสำนึกเกี่ยวกับความกตัญญูรู้คุณต่อพ่อแม่และผู้มีพระคุณเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ไม่ว่าจะเป็นการแสดงออกโดยช่วยทำงานแทน ให้เงินทองใช้จ่ายเอาใจใส่ดูแลอย่างใกล้ชิด จัดหาของฝาก/ของขวัญมาอบให้ในโอกาสพิเศษ เช่น วันเกิด วันขึ้นปีใหม่ฯ ก่อนการอบรมค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลางทุกพฤติกรรม (3.38, 3.27, 3.37 และ 3.44 ตามลำดับ) หลังการอบรมค่าเฉลี่ยเพิ่มขึ้นไปอยู่ในระดับมากทุกพฤติกรรม (4.12, 4.08, 4.42 และ 4.28 ตามลำดับ) เมื่อสรุปค่าเฉลี่ยรวมของระดับความกตัญญูรู้คุณต่อพ่อแม่หรือผู้มีพระคุณจะพบว่า ก่อนการอบรมค่าเฉลี่ยรวมอยู่ในระดับปานกลางเท่ากับ 3.37 หลังการอบรมค่าเฉลี่ยรวมเพิ่มมาอยู่ในระดับมาก เท่ากับ 4.23 นับว่าจิตใจของผู้เข้าอบรมได้บังเกิดความกตัญญูกตเวทิตาอันเป็นเครื่องหมายของคนดี (ยุวพุทธศึกษาสมาคมแห่งประเทศไทยฯ, 2540 : คำนำจากหนังสือพระในบ้าน) เพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้จากการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมผู้วิจัยพบปรากฏการณ์ที่สอดคล้องกับผลการวิจัยในประเด็นนี้คือ ในขณะที่ผู้เข้าอบรมฟังธรรมบรรยาย “ขยายเรื่องพระในบ้าน” จากพันธเอก (พิเศษ) ทองคำ ศรีโยธิน ในช่วงเช้าวันที่ 4 ของการอบรม ผู้เข้าอบรมหลายคนเกิดความซาบซึ้งใจจนมีอาภรณ์น้ำตาไหลได้ โดยเฉพาะในช่วงพิธีกล่าวขอขมาและกราบระลึกถึงคุณบิดา-มารดา วิทยากรและเจ้าหน้าที่ของสถานที่จัดอบรมต้องถือกระดาษทิชชูเป็นกล่องและเดินแจกให้แก่ผู้เข้าอบรมทั้งชายหญิงทั่วห้องบรรยาย

การประเมินประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแผ่ธรรมะในหลักสูตรนี้ยังสำรวจไปถึงเจตนาในการนำหลักธรรมซึ่งได้จากการปฏิบัติธรรมในครั้งนี้ไปใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งผู้เข้าอบรมระบุว่าจะนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตภายในครอบครัว การทำงานในหน้าที่ที่รับผิดชอบ การติดต่อพบปะกับบุคคลรอบข้าง และการให้คำแนะนำกับผู้ที่มาขอคำปรึกษา ค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมากทั้งหมด (4.33, 4.23, 4.17 และ 4.12 ตามลำดับ)

เมื่อวิเคราะห์ผลการวิจัยเชิงสถิติพรรณนาซึ่งได้จากการสำรวจข้อมูลผู้เข้าอบรมจะพบว่าหลังการอบรมผู้เข้าอบรมเกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและความเชื่อ (Rosenberg และ Hovland, 1960) ทางด้านการรู้และสำนึก (Cognition) เช่น เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมะในพระพุทธศาสนามากขึ้น เกิดความสำนึกในบาปบุญคุณโทษ มีความเชื่อในกฎแห่งกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ฯลฯ เกิดการเปลี่ยนแปลงอารมณ์ความรู้สึก (Affection) แสดงออกโดยการเกิดธรรมปิติ ในขณะที่นั่งสมาธิหรือเดินจงกรมตามลำดับขั้นของญาณ เช่น ขนลุก น้ำตาไหล ตัวโยก ตัวเบา ตัวลอย คันเหมือนแมลง ใต้ตอม เป็นต้น และอาการต่าง ๆ เหล่านี้สามารถระงับได้หากผู้ปฏิบัติธรรมมีสติ ว่องไวในการกำหนดครุหรือริยาบถให้ทันปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงในด้านนี้สามารถทราบได้จากการบอกเล่าของผู้เข้าอบรมในขณะที่สอบอารมณ์หรือกล่าวแสดงความรู้สึกที่ได้จากการปฏิบัติ ตลอดจนการสังเกตอาการปฏิกิริยาของผู้เข้าอบรมอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ผู้เข้าอบรมยังเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม (Behavior) โดยเกิดการเปลี่ยนแปลงการกระทำที่สามารถสังเกตเห็นได้ เช่น ผู้เข้าอบรมที่สูบบุหรี่จัดและต้องสูบบุหรี่ได้ตลอดเวลาที่เข้าอบรมและมีความตั้งใจว่าแม้กลับไปใช้ชีวิตตามปกติก็จะไม่สูบบุหรี่ต่อไป (ณรงค์ เอี่ยมอ่อง, กล่าวแสดงความรู้สึก, 22 ธันวาคม 2540) ฯลฯ

นอกจากนี้ผู้เข้าอบรมซึ่งได้ระบุข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการอบรม (ตอบเฉพาะผู้ที่มีข้อเสนอแนะ) ส่วนมากจะกล่าวชมเชยและเห็นด้วยกับการสื่อสารในการเผยแผ่ธรรมะตามรูปแบบที่ใช้ในครั้งนี้งดผลการวิเคราะห์ต่อไปนี้ เห็นว่าคุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย สอนธรรมะเข้าใจง่ายและเหมาะสมดีแล้ว (ร้อยละ 54.2) รองลงมา (ร้อยละ 25.0) เห็นว่าสอนดีมาก อยากให้มีมากกว่านี้/ตลอดไป! เห็นว่าวิทยากรส่วนมากสอนธรรมะเข้าใจง่ายและเหมาะสมดีแล้ว (ร้อยละ 37.1) รองลงมา (ร้อยละ 25.7) เห็นว่าสอนเก่ง เพราะมีความเชี่ยวชาญในทางธรรม อุดมและมีเมตตาธรรมสูง เห็นว่าเนื้อหาธรรมะที่สอนเป็นเรื่องที่เข้าใจง่าย น่าสนใจ เหมาะสมดีแล้ว (ร้อยละ 43.7) รองลงมา (ร้อยละ 14.1) เห็นว่าธรรมะบางเรื่องเข้าใจยาก เพราะมีภาษาบาลีหรือภาษาต่างประเทศมาก เห็นว่าสื่อประกอบการสอนธรรมะมีความทันสมัย เหมาะสมดีแล้ว (ร้อยละ 54.4) รองลงมา (ร้อยละ 15.8) เห็นว่าควรมีสื่อการสอนมากกว่านี้ เห็นว่าควรจัดระดับคุณวุฒิหรือวิทยุฒิจของผู้เข้าอบรมให้ใกล้เคียงกัน (ร้อยละ 36.8) รองลงมา (ร้อยละ 19.7) เห็นว่าผู้เข้าอบรมมีจำนวนมากเกินไป ทำให้ดูแลไม่ทั่วถึง และยังมี การพูดคุยกันเอง ทำให้รบกวนผู้ที่ตั้งใจปฏิบัติธรรม

อนึ่งเพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือให้กับผลการวิจัยเชิงปริมาณ ผู้วิจัยจึงได้นำคำกล่าวแสดงความรู้สึกเกี่ยวกับผลการปฏิบัติธรรมครั้งนี้ของผู้เข้าอบรมจำนวน 9 คน ซึ่งกล่าวต่อวิทยากรและผู้เข้าอบรมในช่วงค่ำวันที่ 7 ของการอบรม (22 ธันวาคม 2540) ยืนยันถึงประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแผ่ธรรมะในหลักสูตรนี้ โดยกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงตนเองในด้านต่างๆหลังจากได้เข้าอบรม ดังตารางสรุปผลต่อไปนี้ (รายละเอียดคำกล่าวพลิกกลับไปอ่านประกอบได้ในท้ายบทที่ 5)

ตารางที่ 7.1 สรุปลำก่าวแสดงรู้สึกของผู้เข้าอบรมเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงตนเองหลังจากเข้า
อบรมครบ 7 วัน

ชื่อ นามสกุล	อายุ (ปี)	อาชีพ/ ตำแหน่ง	อบรม ครั้งที่	เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้าน		
				การรู้และสำนึก	อารมณ์ความรู้สึก	พฤติกรรม
1. คุณณรงค์ เอี่ยมอ่อง	40	ผู้จัดการ บ.เอ็มวีฯ	1	- รู้จักบาปบุญคุณ โทษมากขึ้น - รักในทางธรรม มากขึ้น - เกิดความศรัทธา ต่อการปฏิบัติ ธรรมเช่นเดียวกับ ภรรยาที่ชวนตน มาเข้าอบรม	- สามารถกำหนด ข้มความปวด เมื่อยตามร่างกาย ให้ทุเลาลงได้ - เกิดความรู้สึก หมั่นกลั่นควัน บุรี	- จากที่เคยสูบบุหรี่ จัดสามารถงดสูบบุหรี่ ได้ตลอดการอบรม และตั้งใจว่าจะเลิก สูบบุหรี่ตลอดไป - นั่งสมาธิได้นาน มากขึ้น
2. คุณจิตเกษม ณ ระนอง	38	หัวหน้าช่าง การเมือง สำนักช่าง ไทย อสมท.	7	- มีความศรัทธาต่อ การปฏิบัติธรรม ตามแนวทางนี้ อย่างไม่เสื่อมคลาย	- เห็นรูปนามและ การเกิดดับชัดเจน ขึ้น - รู้สึกว่ามีสติในการ กำหนดจิตมากกว่า เดิม	- ที่ผ่านมามีผู้นำหลักการ กำหนดจิตมาใช้ ในการทำงานและขณะ ติงอัสพจนสามารถทำ กิจกรรมนั้น ๆ ได้อย่าง มีประสิทธิภาพมากขึ้น - ตั้งปณิธานว่าจะปฏิบัติ ธรรมต่อไป - ถ้ามีโอกาสจะเข้า อบรมอีก
3. รศ.ดร. ประคินันท์ อุปรมย์ ^{***}	50	อาจารย์ ม. สุโขทัย ธรรมาราช	1	- เกิดความศรัทธา จนอยากให้สามีและ ลูกมาเข้าอบรมบ้าง	- ลดความหงุดหงิด และคลายความ เครียดลงได้	- จากที่เคยแค้นสามีมา ตลอดกลับไปขอมอ อโหสิกรรม - จะนำหลักสูตรนี้ไป ประยุกต์ใช้ในการอบรม จริยธรรมให้แก่นักศึกษา

^{***} หลังการอบรมผ่านไป 1 เดือน รศ.ดร.ประคินันท์ อุปรมย์ ได้กลับมาเล่าว่า สามีและคุณแม่ของสามีจะมาเข้า
อบรมในหลักสูตรนี้ตามคำเกริ่นชวนของเธอ นอกจากนี้ยังมีผู้รับอาสาจะรักษามือข้างขวาของเธอ ซึ่งคิดปกติโดย
ไม่คิดค่าใช้จ่ายและสามีก็รับอาสาจะขับรถไปรับไปส่งเธออีกด้วย

ชื่อ นามสกุล	อายุ (ปี)	อาชีพ/ ตำแหน่ง	อบรม ครั้งที่	เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้าน		
				การรู้และสำนึก	อารมณ์ความรู้สึก	พฤติกรรม
4. นพ.เอกชัย อัครนฤนาท	41	รับราชการ รพ.เลิศสิน	2	- ถือความสงบร่มเย็น เป็นสิ่งสำคัญสูงสุด - รู้ว่าความสงบ/สันติ สุขเป็นสิ่งที่มีความ	- จิตมีความสงบ นิ่งมากขึ้น - รู้สึกอึดมบุญ อึด อกอึดใจ	- สามารถกำหนด อิริยาบถย่อยได้มากขึ้น - อยากรให้ภรรยา ลูก ๆ และคนใกล้ชิดเข้ามาเข้า อบรม - เคยพาคุณพ่อของคน ไปเข้าอบรมที่วัดอินทร วิหารแต่ ไม่สำเร็จ - อยากรมาเข้าอบรมอีก
5. คุณศักดิ์ชัย ชัยศักดิ์ศิริ ***	51	ตงงาน(อดีต วิศวกรผู้ จัดการ โครงการ)	1	- เพิ่งรู้จักพระพุทธ ศาสนาจากการเข้า อบรมครั้งนี้ - คิดว่าการปฏิบัติ ธรรมเป็นสิ่งที่ดีที่สุด (ในอดีตคิดว่าการ เลิกกับภรรยาคือสิ่งที่ ดีที่สุดที่ตนเคยทำ)	- สามารถระงับ ความเบื่อหน่าย ที่ทำให้อยาก กลับบ้านได้	- เมื่อกลับบ้านแล้วจะ ไปกราบขอบคุณน้อง สาวที่บังคับให้ตนมา เข้าอบรมและจะไป บังคับ ให้น้องสาวมา เข้าอบรมบ้าง
6. คุณกาญจนา เมฆสวรรค์	70	รับราชการใน สำนัก พระราชวังโดย ทำงานกับ สมเด็จพระ เทพรัตน ราชสุดา ฯ	2	- มีความรู้ความเข้าใจ ในการปฏิบัติธรรม มากขึ้น - ทำให้รู้จักตัวเอง มากขึ้น - ชื่นชมวิทยากร ว่าสามารถบรรยาย ธรรมได้ลึกซึ้งมาก	- มีความสุขและ ดีใจมากที่ได้ เข้า ปฏิบัติธรรม - มีสมาธิมากขึ้น	- มาฉลองวันเกิด (19 ธค. 2470) ด้วย การปฏิบัติธรรม - พยายามอดทนต่อ ทุกขเวทนาที่เกิดเวลา เดินจงกรมโดยไม่ใช้ ไม้เท้าช่วยพยุงเดิน

*** หลังการอบรมผ่านไป 1 เดือน คุณศักดิ์ชัย ชัยศักดิ์ศิริ ได้กลับมาเล่าว่า ตนกลับบ้านไปกราบน้องสาวจริงตามที่
ได้ตั้งใจไว้และได้ชักชวน จนเธอยอมเข้าอบรมในรุ่นต่อมา นอกจากนี้ระยะเวลาเพียง 2 วันหลังจากเสร็จสิ้นการ
อบรมบริษัทที่ตนสมัครงานได้โทรมาเรียกให้ไปทำงานที่ประเทศสหรัฐอเมริกาโดยให้เงินเดือนเดือนละ 4,000
เหรียญดอลลาร์สหรัฐหรือประมาณเกือบ 200,000 บาท

ชื่อ นามสกุล	อายุ (ปี)	อาชีพ/ ตำแหน่ง	อบรม ครั้งที่	เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้าน		
				การรู้และสำนึก	อารมณ์ความรู้สึก	พฤติกรรม
7. ดร.ณัฐพงศ์ หิรัณยศิริ	13	นักเรียนกำลัง ศึกษาอยู่ใน ประเทศ สิงคโปร์	1	- เกิดความศรัทธาอยาก พบคุณแม่อคร. สิริ	- 3 วันแรกที่ฝึกจะเป็น เล่มขี้เกียจตื่นเช้ามาฝึก และคุณภาพก็บ๊วยๆแต่ ก็จะบอกให้จิตอดทน - วันที่3 รู้สึกมีความสุข - วันที่4 รู้สึกกำหนดสติ ได้ดีขึ้น - วันที่ 4 ที่กราบตักคุณ ยายพร้อมคุณแม่อคร. รู้สึก เหมือนไฟฟ้าช็อตพอ ถึงตักน้ำตาร่วงเลย	- อยากให้เพื่อนที่อยู่ต่าง ประเทศมาเข้าอบรม - อยากเข้าอบรมอีก "ทรมานสนุกดี" - ถ้าแม่อนุญาตโคจัน อยากจะทำบุญให้คุณ
8. หลวงพ่อเจริญ ฐิตะธัมโม	75	เจ้าอาวาสวัด หลวงพ่อยาว จ.ชัยนาท	1	- เกิดความศรัทธาจน อยากจะตั้งชื่อสถานที่ นี้ว่า "สถานที่ ศักดิ์สิทธิ์"	- ขณะฝึกธรรมปฏิบัติ รู้สึกหุดตาไม่ลอย - แรก ๆ ไม่เต็มใจมา ฝึก นอนไม่หลับบน คนเดียว แต่หลังจาก นั้นอาการเหล่านี้ก็ หายไป	- วันที่ 2 ก็สามารถเลิก สูบบุหรี่ได้ทั้ง ๆ ที่สูบ มาตั้งแต่ อายุ 6 ขวบ (เกือบ 70 ปีแล้ว) - แสดงความจำนงจะ บริจาค เงิน 100,000บาท ***
9. คุณพุดผิณญาณ์ เปลื้องนุช	30	มัคคุเทศน์ บ.หนุ่มสาวทัวร์	1	- เริ่มรู้จริงถึงพื้นฐาน ธรรมะในพระพุทธ ศาสนา - เริ่มศรัทธาในคุณ พระศรีรัตนตรัย - เริ่มลอคอคติที่มีต่อ พระสงฆ์ เช่น เคยคิด ว่าเป็น อาชีพในค้า เกลือ, ไม่ยอมใส่ บาตรเพราะ เหมารวม ว่าพระมั่วกาม	ไม่ได้ระบุ	- เริ่มยอมรับและตั้งใจ ฝึกธรรมปฏิบัติมากขึ้น - จะยอมใส่บาตรพระโดย ไม่เลือกว่าจะปฏิบัติดี หรือชั่วพระถือว่าได้ บุญเหมือนกัน

*** จากการตรวจสอบยอดเงินบริจาคของผู้เข้าอบรมรุ่นนี้ พบว่ามีกรบริจาคเงินจำนวน 100,000 บาท จริง แต่
บริจาคในนามของคุณอรนุช เจตวัฒนา (บุตรสาวของหลวงพ่อเจริญ ฐิตะธัมโม) เมื่อรวมกับเงินบริจาคของผู้เข้า
อบรมคนอื่น ๆ ในรุ่นนี้รวมเป็นเงิน 482,116 บาท

จากตารางที่ 7.1 แสดงให้เห็นว่าผลลัพธ์ของการสื่อสารในการเผยแพร่ธรรมะหลักสูตร การพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุขมีความสอดคล้องกันระหว่างเจตนาของผู้ส่งสารและ พฤติกรรมของผู้รับสาร จนทำให้สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของการจัดอบรมในหลักสูตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของหลวงพ่ोजริญ จูตะธัมโม ซึ่งสูบบุหรี่มานานเกือบ 70 ปี สามารถงดสูบบุหรี่ได้ในวันที่ 2 ของการอบรม และกรณีของคุณพณณิญาณ์ เปลื้องนุช ซึ่งมีทัศนคติในด้านลบฝังแน่นอย่างรุนแรงต่อพระสงฆ์ ทว่าหลังการอบรมกลับเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมของตนได้ นับว่าผู้ส่งสารประสบความสำเร็จในการโน้มน้าวใจเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากกรณีดังกล่าวข้างต้น มีระดับของความยากในการสื่อสารมาก (อรวรรณ ปิลาันธ์โอวาท, 2537 : 5-6) ด้วยเหตุนี้จึงสามารถกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าคุณแม่คร.สิริ กรินชัย และวิทยากร เป็นผู้ส่งสารที่มีความน่าเชื่อถือสูงและมีคุณสมบัติของผู้ส่งสารที่พึงประสงค์ตามแนวทางแห่งพุทธะ (สมาน งามสนิท, 2537 : 93-95) ซึ่งประกอบด้วยสัปปริสรธรรม 7 ประการ คือ เป็นผู้รู้ธรรมะทั้งทฤษฎีและปฏิบัติในศาสตร์และศิลป์ของตน(มีธัมมัญญตา) รู้จักเนื้อหาสาระ ความหมาย และวัตถุประสงค์ของการสื่อสารอย่างชัดเจน (มีอรรถัญญตา) รู้จักตนเอง มีการเตรียมความพร้อมในการสื่อสาร(มีอรรถัญญตา) รู้จักประมาณ รู้จักความพอดีทำให้การสื่อสารไม่ยากหรือง่ายจนเกินไป(มีมคตัญญตา) รู้จักเวลา โดยพิจารณาได้เหมาะสมว่าเวลาใดควรจะให้ผู้รับสารฝึกธรรมปฏิบัติและเวลาใดควรจะให้ฟังธรรมบรรยายในหัวข้อใดบ้างตามลำดับก่อนหลัง(มีกาลัญญตา) รู้จักชุมชน รู้จักสังคม หรือรู้จักกลุ่มผู้รับสารเป้าหมายว่าเป็นใคร มีภูมิหลังประวัติความเป็นมาอย่างไร (มีปริสัญญตา) รู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคลว่าผู้รับสารแต่ละคน แต่ละกลุ่มมีลักษณะจำเพาะเป็นของตนเอง มีจริต มีอัธยาศัย มีศักยภาพในการรับสารมากน้อยแตกต่างกันเสมือนบัว 4 เหล่าซึ่งพระพุทธองค์ตรัสไว้ (มีปุคคปโรปรัญญตา)

สรุปได้ว่า ผลการวิจัยนี้สอดคล้องและยืนยันผลการวิจัยของอนุชา สมจิตร (2539) เก็จกนก เอื้อวงศ์(2532) และสุมาลี อินทรวนิช(2531) ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมในหลักสูตร การพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข ทุกคนต่างพบว่าผู้เข้าอบรมในหลักสูตรนี้เกิดการพัฒนาจิตใจโดยสามารถเปลี่ยนแปลงทัศนคติหรือพฤติกรรมของตนให้ไปในทางที่ดีขึ้น ภายในระยะเวลา 8 วัน 7 คืน

ข้อจำกัดในการวิจัย

1. ในการเก็บข้อมูลภาคสนามด้วยการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมผู้วิจัยต้องทำหน้าที่ 2 บทบาทในเวลาเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นนักวิจัยซึ่งต้องติดต่oprะสานงานกับคณะวิทยากร ผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่ของศูนย์วิจัยสุขภาพอนามัยชุมชนแห่งประเทศไทยฯ เพื่อให้การเก็บข้อมูล มีความสมบูรณ์และถูกต้องมากที่สุด ในขณะที่เดียวกันก็ต้องทำหน้าที่เป็นผู้เข้าอบรม ต้องฝึกกรรมปฏิบัติเช่นเดียวกับผู้เข้าอบรมคนอื่น ๆ จากการทำหน้าที่อย่างหนักทั้ง 2 ประการ ทำให้ผู้วิจัยเกิดอาการป่วยเป็นไข้ในเช้าวันที่ 4 ของการอบรม และต้องนอนพักหลังจากรับประทานอาหารเป็นเวลา ประมาณ 3 ชั่วโมง ในระหว่างนั้นการฝึกกรรมปฏิบัติก็ยังคงดำเนินต่อไป แต่ผู้วิจัยไม่สามารถตามไปเก็บข้อมูลในขณะนั้นได้ นอกจากนี้ในขณะที่มีการสอบอารมณ์ผู้เข้าอบรมโดยแบ่งเป็นกลุ่มย่อย หลายกลุ่ม ผู้วิจัยสามารถเก็บข้อมูลได้เฉพาะกลุ่มที่ตนเข้าสอบอารมณ์เท่านั้น ทำให้ไม่สามารถเก็บข้อมูลการสอบอารมณ์จากกลุ่มอื่น ๆ ได้ในเวลาเดียวกัน

2. มีผู้เข้าอบรมบางส่วนขออนุญาตวิทยากรเดินทางกลับบ้านไปก่อนในช่วงเย็นวันที่ 7 ของการอบรม ซึ่งเป็นเวลาก่อนการแจกแบบสอบถามเพียงไม่กี่ชั่วโมง ทำให้กลุ่มตัวอย่างที่ตอบแบบสอบถามในครั้งนี้มีจำนวนลดลง และไม่สามารถเก็บข้อมูลได้ครบทุกคน ตามเป้าหมาย

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต

1. ควรขยายผลการศึกษาลักษณะนี้ โดยสำรวจผู้เข้าอบรมกลุ่มเดิมว่า หลังจากออกไปใช้ชีวิตตามปกติแล้วสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตนให้เป็นไปในทางที่ดีขึ้นตามที่ได้ตั้งใจไว้หลังการอบรมจริงหรือไม่ มากน้อยเพียงใด ทั้งนี้เพื่อเป็นการพิสูจน์แนวคิดทฤษฎีพฤติกรรมตามแผน (A Theory of Planned Behavior) (Ajzen, 1985, 1988. Ajzen และ Madden, 1986) ซึ่งระบุว่า ทฤษฎีนี้คล้ายกับทฤษฎีการกระทำด้วยเหตุผล (A Theory of Reasoned Action) (Fishbein และ Ajzen, 1980) ซึ่งนำมาใช้ในการอธิบายผลการวิจัยนี้ โดยระบุสาระของทฤษฎีใหม่ว่า ปัจจัยหลักในการกำหนดพฤติกรรมของบุคคลคือ เจตนา หรือเจตนาเชิงพฤติกรรม แต่เจตนาในทฤษฎีนี้ หมายถึง เจตนาที่พยายามจะทำพฤติกรรมนั้น โดยมีความเป็นไปได้ว่า พฤติกรรมที่บุคคลตั้งใจจะทำอาจเกิดอุปสรรคหรือความไม่แน่นอนในระดับหนึ่งมาขวางกั้นจนทำให้เลิกล้มความพยายามที่จะกระทำพฤติกรรมนั้น เช่น อยากจะชักชวนให้ญาติสนิทมิตรสหายของตนเข้าปฏิบัติธรรมในหลักสูตรนี้ แต่ไม่มีความสามารถเพียงพอที่โน้มน้าวใจบุคคลเหล่านั้นให้คล้อยตามได้ จึงเลิกล้มความตั้งใจในการชักชวน หรือเกิดความสำนึกในบุญคุณของพ่อแม่และผู้มีพระคุณแต่พอลกลับไปถึงบ้าน

เกิดความเขินอายไม่กล้าไปกราบขอขมาในสิ่งที่ตนเคยทำผิดล่วงเกินท่าน และยังหาโอกาสสารภาพผิดต่อท่านไม่ได้ตราบนานทุกวันนี้ เป็นต้น นอกจากนี้อรรถธรรม ปิณฑนโอวาท (2537:4) ยังได้กล่าวถึงการพิจารณาผลของการโน้มน้าวใจว่า ผลของการโน้มน้าวใจประเมินไม่ได้จากผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นทันทีในระยะเวลาอันสั้นของการได้ฟังสาร(หรือการอ่านคำตอบจากแบบสอบถาม)ยิ่งกว่านั้นความตั้งใจของผู้พูดหรือผู้ตอบแบบสอบถามที่เปิดเผยมออกมาไม่สามารถใช้เป็นมาตรฐานเพียงอย่างเดียวในการตัดสินความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการสื่อสาร ดังนั้นการประเมินผลการโน้มน้าวใจ (หรือการประเมินประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแผ่ธรรมะหลักสูตรการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข) ควรจะพิจารณาความสำเร็จเป็นขั้น ๆ ไป

2. ควรศึกษาเปรียบเทียบประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแผ่ธรรมะหลักสูตรนี้ ซึ่งจัดขึ้นตามสถานที่ต่างๆทั่วทุกภูมิภาคของประเทศหรือแม้กระทั่งในต่างประเทศ เพื่อใช้ผลการวิจัยเป็นแนวทางในการพัฒนาประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแผ่ธรรมะให้เจริญรุดหน้าสืบไป

3. ควรศึกษาวิจัยในแนวลึกโดยใช้แนวคิดทฤษฎีทางนิเทศศาสตร์มาวิเคราะห์เพิ่มเติม เช่น แนวคิดทฤษฎี การสื่อสารภายในตัวบุคคล (Intrapersonal Communication)มาใช้ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางการสื่อสารที่เกิดจากการเดินทาง การนั่งสมาธิ การกำหนดอิริยาบถให้ทันปัจจุบันฯ การใช้หลักทวิทวิยามาวิเคราะห์เนื้อหาสารหรือธรรมบรรยายในหลักสูตรตามวิธีการวิจัยแบบ Content Analysis เป็นต้น

4. ผู้ที่จะวิจัยต่อและผู้อ่านงานวิจัยนี้ควรใช้หลัก“กาลามสูตร”ของพระพุทธองค์ (พระราชวรมุณี (ประยุทธ์ ปยุตโต) 2525 อ้างถึงใน ชำนาญ นิสารัตน์ และคณะ, 2533) มาเป็นหลักในการคิดพิจารณาหาเหตุผลก่อนที่จะเชื่ออะไรง่ายๆ คือ อย่าเชื่อเพียงเพราะได้ยินได้ฟังตามๆ กันมา อย่าเชื่อเพียงเพราะการถือสืบๆกันมา อย่าเชื่อเพียงเพราะข่าวที่เล่าลือกัน อย่าเชื่อเพียงเพราะอ้างว่ามีอยู่ในตำราหรือคัมภีร์ อย่าเชื่อเพียงเพราะตามหลักตรรกศาสตร์คือนึกเดาเอา อย่าเชื่อเพียงเพราะด้วยการคาดคะเน อย่าเชื่อเพียงเพราะการคิดตรงตามแนวเหตุผล อย่าเชื่อเพียงเพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีของตน อย่าเชื่อเพียงเพราะเห็นว่าผู้พูดเป็นบุคคลที่น่าเชื่อถือ อย่าเชื่อเพียงเพราะนับถือว่าท่านสมณนี้เป็นครูของเรา หลักแนวคิดนี้ย่อมมีส่วนช่วยให้ผู้ที่จะวิจัยต่อและผู้อ่านได้มาทดลองปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง เพื่อขยายผลการวิจัยให้มีแง่มุมต่าง ๆ ที่น่าสนใจและยังช่วยให้งานวิจัยมีความถูกต้องเที่ยงตรงมากขึ้น